EFEKTI
MEĐUGENERACIJSKE SARADNJE
NA STARIJE I MLAĐE GENERACIJE

IZVEŠTAJ O SPROVEDENOM ISTRAŽIVANJU

Doc. dr Jelena Tanasijević, Filozofski fakultet, Novi Sad

Doc. dr Jovana Škorić, Filozofski fakultet, Novi Sad

dr Miljana Marić Ognjenović, Filozofski fakultet, Novi Sad

Prof. dr Jelica Petrović, Filozofski fakultet, Novi Sad

Novi Sad, 2025. godine

AGE+ IMPLEMENTED BY:

With funding from

SADRŽAJ

UVOD 2
I TEORIJSKI OKVIR 3
1.1. Briga o starim i starijim licima - kontekst Republike Srbije 3
1.2. Međugeneracijska solidarnost - konceptualizacija i perspektive 5
II KVANTITATIVNI DEO ISTRAŽIVANJA 8
2.1. Uzorak istraživanja 8
III REZULTATI ISTRAŽIVANJA 9
3.1. Rezultati istraživanja prikupljeni od osoba koje imaju 55 i više godina 9
3.2. Rezultati istraživanja prikupljeni od osoba koje imaju od 18 do 40 godina 13
3.3. Rezultati istraživanja prikupljeni od "sendvič generacija" (između 41 i 54 godine) 16
IV ZAKLJUČCI KVANTITATIVNOG DELA ISTRAŽIVANJA 18
V KVALITATIVNI DEO ISTRAŽIVANJA 20
5.1. Rezultati istraživanja fokus grupa sa starijim osobama (prve fokus grupe): 20
5.2. Rezultati istraživanja fokus grupa sa mlađim osobama (prve fokus grupe): 25
5.3. Rezultati istraživanja fokus grupa sa starijim osobama nakon intervencije (nakon kontrolnih fokus grupa): 30
5.4. Rezultati istraživanja fokus grupa sa mladim osobama nakon intervencije (nakon kontrolnih fokus grupa): 36
VI DISKUSIJA, ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE 42
6.1. Diskusija 42
6.2. Zaključna razmatranja i preporuke za unapređenje međugeneracijske saradnje 44
Literatura 50

UVOD

U okviru projekta „AGE+ Izgradnja zajednica prilagođenih starijima kroz međugeneracijsku akciju“, Novosadski humanitarni centar (NSHC) je tokom 2024/2025. godine sproveo raznovrsne međugeneracijske aktivnosti u koje su bili uključeni mladi (studenti) i starije osobe. Uporedo sa tim sprovedeno je istraživanje sa namerom da se prošire saznanja zasnovana na dokazima o efektima međugeneracijske saradnje na starije i mlađe generacije.

AGE+ je regionalni program za podršku dobrobiti i socijalnoj inkluziji starijih ljudi. AGE+ doprinosi osnaživanju ugroženih starijih muškaraca i žena u oblastima socijalne isključenosti, zdravstva i socijalne zaštite, održivog društvenog razvoja, dobrog upravljanja koje štiti prava i potrebe starijih i žena, te izgradnje institucionalnih kapaciteta na lokalnom nivou, inkluzivnog društva i društvene kohezije. AGE+ program se realizuje od 01.01.2023. do 31.12.2025. sa organizacijom Volkshilfe Solidarität kao vodećim partnerom, i lokalnim partnerima Syri i Vizionit, TARA International Consulting i Novosadskim humanitarnim centrom, uz podršku Austrijske razvojne agencije (ADA) i Volkshilfe Solidarität.

Cilj pilot acije i istraživanja bio je da se prošire saznanja o međugeneracijskoj saradnji i razmeni za starije i mlađe generacije, a time da se doprinese socijalnoj inkluziji starijih i stvaranju zajednica prilagođenih svim generacijama.

I TEORIJSKI OKVIR

1.1. Briga o starim i starijim licima - kontekst Republike Srbije

Naša zemlja se u prošlosti suočavala sa brojnim izazovima, uključujući tešku ekonomsku situaciju, ratove i socijalnu nestabilnost (Perišić, 2018). Ovi faktori su uticali na to da se pitanja vezana za položaj starijih osoba često stavljaju u drugi plan, iako su i oni, kao deo šire društvene zajednice, bili duboko pogođeni gorenavedenim problemima. Tokom perioda tranzicije, izmenama u zakonodavstvu postignuto je postepeno poboljšanje položaja starih i starijih lica u Srbiji, ali i dalje postoje brojne prepreke koje društvo mora prevazići kako bi se ostvarila puna društvena inkluzija i pristup uslugama.

Prema najnovijim podacima Republičkog zavoda za statistiku iz *Popisa* 2022. godine, stanovništvo Srbije broji 6.647.003 osobe. Od toga, 22,1% (1.468.855 osoba) čine lica stara 65 i više godina, što predstavlja porast u odnosu na 2011. godinu, kada je taj udeo iznosio 17,4%. Prosečna starost stanovništva povećana je na 43,8 godina, sa 42,88 godina koliko je iznosila prema procenama iz 2016. godine. Žene čine većinu u starijoj populaciji, sa 57,5% udela među osobama starijim od 65 godina (RZS, 2022). Očekivano trajanje života za period 2019–2021. godine, iznosilo je 73,2 godine za muškarce i 78,3 godine za žene, što predstavlja blago povećanje u odnosu na period 2014–2016. godine. Ipak, žene često provode duži period života sa zdravstvenim poteškoćama i suočavaju se sa nepovoljnijim materijalnim uslovima u starosti, posebno ako ostanu same.

Generalno starenje stanovništva donosi i (nove) izazove za postojeće sisteme socijalne podrške i utiče gotovo na sve oblasti života. Savremena socijalna politika i socijalni razvoj, kao jedan od svojih prioriteta, neizbežno uključuju i problem vođenja populacione politike. U uslovima kada je šestina stanovništva starija od 65 godina, smanjuje se udeo radno aktivnog stanovništva, dok raste potreba za brigom o starijoj populaciji, posebno u područjima "demografskog pražnjenja" i nestajanja naselja. Proces starenja stanovništva se odvija s vrha starosne piramide (povećanje broja starijih) i sa dna (smanjenje broja mladih). Rezultat je da je broj osoba mlađih od 15 godina gotovo izjednačen sa brojem onih starijih od 65 godina.

Jedan od najvažnijih pokazatelja starosne strukture stanovništva je *indeks starenja,* koji izražava odnos broja starijih i mladih osoba. Ako ovaj indeks premaši 40 (40 starijih na 100 mladih), smatra se da populacija postaje stara (Global AgeWatch Insight, 2018). U Republici Srbiji je ovaj indeks već više od deceniju iznad kritične vrednosti, s tendencijom daljeg rasta. Demografske projekcije za naredne decenije

ukazuju na kontinuirani proces starenja, pri čemu će broj starijih od 65 godina porasti za trećinu, a njihov udeo u ukupnoj populaciji dostići 27,5%. Povećanje broja starijih, pretežno ekonomskih neaktivnih osoba, neizbežno vodi ka rastu potrošnje, naročito u sektoru zdravstvene i socijalne zaštite. Projekcije ukazuju da će se prosečan životni vek produžiti, što će dovesti do rasta broja osoba starijih od 80 godina. Značan broj starijih osoba će zbog bolesti, invaliditeta i iznemoglosti biti primoran da koristi socijalne i zdravstvene usluge, što zahteva dalji razvoj sistema socijalnog osiguranja i prilagođavanje životnih uslova i potreba starijih. Iako su prava starijih osoba zaštićena, podrška porodicama koje brinu o starijim i zavisnim članovima nije dovoljno razvijena. S obzirom na to da se Republika Srbija svrstava među najstarije zemlje u Evropi i svetu, postoji potreba za strateškim pristupom koji će kvalitetno obuhvatiti pitanja starenja stanovništva.

Savremeni pristup starenju predviđa povezivanje programa ekonomskog, kulturnog, socijalnog i urbanog razvoja na lokalnom i republičkom nivou. U septembru 2023. godine Vlada Republike Srbije usvojila je *Strategiju aktivnog i zdravog starenja u Republici Srbiji za period od 2024. do 2030. godine* – punih osam godina nakon što je važnost prethodne startegije istekla. Strategija predviđa razvoj mreže socijalnih i zdravstvenih usluga na lokalnom nivou, unapređenje dostupnosti usluga porodicama koje brinu o starijim članovima, kao i starijim osobama koje žive same. Pored toga, cilj novog strateškog dokumenta jeste unapređenje kvaliteta života starijih građana, kroz razvijanje koncepta aktivnog i zdravog starenja. Strategija između ostalog predviđa povećanje učešća starih u zajednici, veću dostupnost zdravstvene zaštite i palijativne nege, unapređenje kapaciteta pružalaca usluga u oblasti socijalne zaštite za starije, jačanje kapaciteta zdravstvenih i socijalnih radnika za rad starima, mere za smanjenje nasilja prema starima. Dalje, unapređenje institucionalne i vaninstitucionalne zaštite starijih - zaštite zdravlja, socijalne zaštite i sigurnost i prevencija nasilja - jedan je od posebnih ciljeva ove strategije. Sa druge strane, u *Izveštaju o dugotrajnoj nezi u Republici Srbiji*, koji je sačinila Evropska komisija 2018. godine, konstatuje se da Republika Srbija nema sveobuhvatnu politiku dugotrajne nege koja bi odgovarala potrebama starije populacije.

Za poboljšanje kvaliteta i povećanje broja usluga za starije, vlada i nevladine organizacije treba da se angažuju na boljoj koordinaciji između javnog sektora, neprofitnih organizacija, privatnog sektora i porodice, kako bi se obezbedila adekvatna zaštita za ovu populaciju. Takođe, neophodan je i razvoj međugeneracijske saradnje koja bi omogućila jaču povezanost različitih generacija, kroz inicijative koje

podstiču zajedničke aktivnosti, razmenu iskustava i međusobnu podršku, čime se doprinosi jačanju socijalne kohezije i poboljšanju kvaliteta života starijih osoba.

1.2. Međugeneracijska solidarnost - konceptualizacija i perspektive

Međugeneracijska solidarnost može se definisati kao “svesno uspostavljanje veza i odnosa unutar i između pojedinaca u višegeneracijskim porodičnim mrežama, kao i između različitih starosnih kohorti u široj zajednici” (Amparo Cruz-Saco, 2010:9). To dakle podrazumeva da postoji solidarnost kako unutar pojedinačnih porodica, tako i u okvirima većih društvenih sistema i mreža, odnosno zajednica i društava.

U oblasti društvenih nauka, različiti autori se već duže vreme interesuju za postojeće promene i savremene koncepte porodičnog života i modela, imajući u vidu savremene demografske trendove, a sve u cilju razmatranja perspektive i kreiranja odgovarajućih politika i programa podrške za očuvanje funkcije i uloge porodice (Hagestag, Dikstra, 2016). Ključni koncept i "princip organizacije" u toj perspektivi je koncept da su životi pojedinaca međuzavisni, tj. povezani i isprepletani. U tom smislu, Maršal i Bengtson navode da je koncept "povezanih života" veoma koristan alat za razumevanje delovanja i interakcije koja postoji među članovima porodice, ali i šire zajednice (Maršal, Bengtson, 2011). U svom radu, Elder je pisao o tome kako promene kroz koje prolazi jedan član porodice utiču na živote drugih članova. Takođe je ukazao na činjenicu da porodica predstavlja medijum između društvenih promena i života pojedinaca na mikro nivou (Elder, 1974). Zbog toga, ali i imajući u vidu brzinu, kao i složenost savremenih demografskih promena i uticaja, važno je razumeti kako promene koje podrazumevaju starenje stanovništva, opadanje nataliteta i migracije, kao najintenzivniji demografski procesi, utiču na strukturu i funkcionisanje današnje porodice i celokupnog društva.

Opadanje nataliteta, kao i smanjenje porodice, uz postojeći pluralitet porodičnih formi, predstavljaju izazov za postojeću međugeneracijsku podršku. Ipak, istraživanja pokazuju da se većina građana ne slaže sa tvrdnjom da su stariji stanovnici "teret društvu". Međutim, ono što se može primetiti jesu razlike između stavova muškaraca i žena, što se može objasniti činjenicom da su žene više uključene u brigu o starijim članovima porodice. Upravo ove činjenice stavljaju

zahteve pred države da kreiraju programe usluga kako bi obezbedile brigu o starijima, s obzirom na to da veliki deo ove obaveze i dalje preuzimaju članovi domaćinstava. Istovremeno, razvoj usluga povećava troškove i zahteva više sredstava od strane države, s tim da omogućava dostojanstven život i starenje starijih osoba. Sa druge strane može omogućiti očuvanje kvaliteta porodičnih odnosa ukoliko se članovi porodice rasterete i deo brige o starijim članovima domaćinstva bude organizovan kroz različite usluge i servise podrške. Pored toga, činjenica je da su bake i deke do određenog stepena uključene u odgajanje svojih unuka, pri čemu je uloga veća u zemljama u kojima su usluge za decu manje razvijene i dostupne, i obrnuto. Drugi važan aspekt podrške od strane starijih stanovnika prisutan je u zemljama u kojima je visok stepen nezaposlenosti, posebno među mlađim generacijama. U tim zemljama stariji značajno pomažu svojoj deci ili unucima finansijski. S obzirom na različite porodične modele, jasno je da je proces starenja stanovništva stvorio složenu mrežu međuzavisnih odnosa između članova različitih porodičnih generacija. U tom kontekstu, važno je razmotriti modele prema kojima se oblikuju nacionalne politike i zakoni koji mogu doprineti uspostavljanju međugeneracijske saradnje.

Kada govorimo o međugeneracijskoj povezanosti i solidarnosti možemo primetiti da postoje razlike u razumevanju među evropskim zemljama, pa se samim tim i nacionalne politike i postojeći programi razlikuju. Gledajući evropske zemlje, može se izdvojiti nekoliko modela prema kojima se regulišu politike i zakonodavstvo u oblasti porodičnih politika, a koji se dalje odražavaju na pojavu međugeneracijske zavisnosti, tj. mogu ojačati ili oslabiti porodične veze. Generalno, sve evropske zemlje se zalažu za model koji podstiče povezivanje članova porodice i međusobnu brigu. Sa druge strane, evropske zemlje pokazuju velike razlike u zakonodavstvu kada je u pitanju obaveza dece da izdržavaju svoje roditelje. Primećuje se da je ovaj model više zastupljen u zemljama Centralne, Južne i Istočne Evrope, kao i da je u ovim državama regulisan nacionalnim zakonodavstvom.

Na nivou Evropske unije koncept međugeneracijske solidarnosti je veoma dobro zastupljen poslednjih više od dvadeset godina, kako u politikama i dokumentima, tako i u praksi, posebno otkako su Ujedinjene nacije 1999. proglasile Međunarodnom godinom starijih ljudi. Od tada,

Evropska unija je počela da kreira politiku koja podrazumeva međugeneracijsku solidarnost, uključujući srodne agende, kao što je agenda aktivnog starenja. Kasnije je Lisabonski ugovor definisao međugeneracijsku solidarnost kao jedan od eksplicitnih ciljeva na koji je orijentisana Evropska unija (Lisabonski ugovor, 2009). „Evropa 2020 – Strategija za pametan, održiv i inkluzivan rast“ takođe je sadržala program aktivnog starenja u jednoj od svojih politika. U tom kontekstu aktivno starenje se pozicioniralo kao jedan od aspekata inkluzivnog rasta, navodeći važnost sposobnosti Evropske unije da odgovori na izazov promovisanja zdravog i aktivnog starenja stanovništva, kako bi se obezbedila veća društvena kohezija i veća produktivnost (COM, 2010).

Dakle, možemo zaključiti da je koncept međugeneracijske solidarnosti neraskidivo povezan kako sa društvenom akcijom, tako i sa socijalnom podrškom sa jedne strane, kao i sa izazovima životnog ciklusa sa druge strane. Upravo u tom smislu značajno je pronalaženje rešenja u smislu kreiranja programa u okviru kojih će pripadnici različitih generacija imati svoje uloge i aktivnosti i gde će biti omogućeno da i jedni i drugi budu i “primaoci” i “pružaoci” brige i podrške.

II KVANTITATIVNI DEO ISTRAŽIVANJA

Kvantitativni deo istraživanja sproveden je u periodu od maja do oktobra 2024. godine. Istraživanje je realizovano putem online upitnika kreiranog na platformi Google Forms, koji je posebno osmišljen kako bi se prikupili podaci o znanju, stavovima i praksi međugeneracijske solidarnosti u opštoj populaciji Republike Srbije. Upitnik je dizajniran tako da obuhvati ključne aspekte ove teme, omogućavajući dubinsku analizu i identifikaciju obrazaca u percepcijama i ponašanju građana svih starosnih kategorija. Ovaj pristup obezbedio je širok doseg ispitanika i efikasno prikupljanje relevantnih podataka. Pored toga, ispitanici su procenjivali spremnost da učestvuju u različitim aktivnostima sa starima/mladima. Na navedene tvrdnje koje se odnose na znanje, stavove i praksu ispitanici su odgovarali na skali procene od 1 do 3 (1 - ne odnosi se na mene, 2 - nisam siguran/na, 3 - odnosi se na mene). Na pitanja o učestalosti učestvovanja u aktivnosti sa starima/mladima ispitanici su odgovarali na skali: ne bih se uključivao/la, jednom dnevno, jednom nedeljno, jednom mesečno. Uzorkovanje je vršeno po principu snežne grudve gde je upitnik distribuiran na društvenim mrežama, nevladinim organizacijama, obrazovnim ustanovama i različitim ličnim kontaktima istraživača. Ukupan uzorak istraživanja čini 822 osobe čije će demografske karakteristike biti prikazne u daljem tekstu.

2.1. Uzorak istraživanja

U istraživanju je učestvovalo, kao što je navedeno, 822 osobe sa teritorije Republike Srbije. Od ukupnog broja, 74.2% čine ženski ispitanici i 25.8% muški ispitanici. Od toga 75.5% ispitanika ima završenu srednju školu ili je još uvek pohađa (upitnik su popunili i učenici srednjih škola koji su punoletni), 11. 1% ima završene osnovne akademske ili strukovne studije, 10.9% master ili magistarske studije i 2.4% ispitanika ima završene doktorske studije. Kada je u pitanju distribucija uzorka prema mestu stanovanja, 20.7% ispitanika živi na selu, 12.9% u prigradskom naselju, 19.1% u manjem gradu, 20.2% u gradu srednje veličine i 27.1% ispitanika živi u velikom gradu. Starosne kategorije u uzorku podeljene su prema sledećim grupama 18-45: 90.3% ispitanika, 45-55: 5.7% ispitanika, 55-65: 3% i 65 i više godina: 1% ispitanika. Ovakvu distribucija ispitanika prema starosti možemo objasniti uticajem faktora informatičke pismenosti, kao i generalne motivacije za učešće u istraživanju. Za potrebe analize rezultata grupe ispitanika su posmatrane u okviru intervala od 18-40 godina, od 41-54 godine i 55 i više godina.

III REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.1. Rezultati istraživanja prikupljeni od osoba koje imaju 55 i više godina

Rezultati istraživanja, predstavljeni kroz grafikone u nastavku, ukazuju na nekoliko zanimljivih obrazaca kada je reč o osobama starijim od 55 godina. Ova grupa pokazuje najviši nivo spremnosti da učestvuje u razgovorima na unapred dogovorene teme s mladima, pri čemu najčešće procenjuju svoju spremnost na ovakve interakcije kao aktivnost koja bi se odvijala jednom nedeljno.

Međutim, zapaženo je da osobe starije od 55 godina iskazuju najmanju spremnost za podučavanje mladih različitim veštinama, kao i za uključivanje u kreativne aktivnosti. Takođe, istraživanje pokazuje da se ova starosna grupa trenutno retko ili gotovo nikako ne uključuje u aktivnosti s mladima. Ipak, prema sopstvenim procenama, osobe starije od 55 godina izražavaju želju za većim angažovanjem u međugeneracijskim aktivnostima, pri čemu pokazuju ograničenu spremnost i nižu dozu samopouzdanja kada je reč o podučavanju ili vođenju kreativnih inicijativa.

Ovi nalazi naglašavaju potencijal za unapređenje međugeneracijske saradnje, ali i potrebu za dodatnom podrškom i osnaživanjem starijih osoba kako bi se povećala njihova uključenost u aktivnosti s mladima. Nakon ujednačavanja uzorka prema polu i mestu stanovanja, rezultati istraživanja ukazuju da su ispitanice ženskog pola više spremne da se uključuju u sve navedene aktivnosti sa mladima, kao i da su to spremne mnogo češće (jednom nedeljno) u odnosu na ispitanike muškog pola. Kada je u pitanju aktuelna uključenost ispitanika u aktivnosti sa mladima rezultati pokazuju da nema razlika u odnosu na pol.

Ukoliko uzmemo u obzir mesto stanovanja, kako bi se dobili relevantniji rezultati, grupe ispitanika preraspodeljene su u tri grupe prema mestu stanovanja - grad, selo i prigradsko naselje (budući da prema originalnoj podeli u nekim grupama ima veoma malo ispitanika što može ostaviti uticaj na rezultate istraživanja). Rezultati istraživanja ukazuju da su stanovnici iz gradskih naselja mnogo češće spremni da učestvuju u kreativnim aktivnostima sa mlađim osobama, u razgovorima na dogovorenu temu, kao i da su spremni da uče nešto od mlađih osoba. Sa druge strane, stanovnici prigradskih naselja i sela spremniji su da pomažu mlađim osobama oko kuvanja, čuvanja dece i slično, kao i da ih podučavaju veštinama štrikanja, mešenja i sl. Stanovnici sela i prigradskih naselja se međusobno ne razlikuju prema odgovorima. Ispitanici se ne razlikuju u odnosu na mesto stanovanja kada je u pitanju učestalost uključivanja u

aktivnosti sa mladima, dok su ispitanici koji žive u prigradskim i seoskim naseljima aktuelno značajno više uključeni u aktivnosti čuvanja dece u odnosu na ispitanike iz gradskih sredina. Sa druge strane, stanovnici gradova češće su uključeni u aktivnosti odlaska u kafić sa mlađim osobama u odnosu na ispitanike iz prigradskih i seoskih sredina.

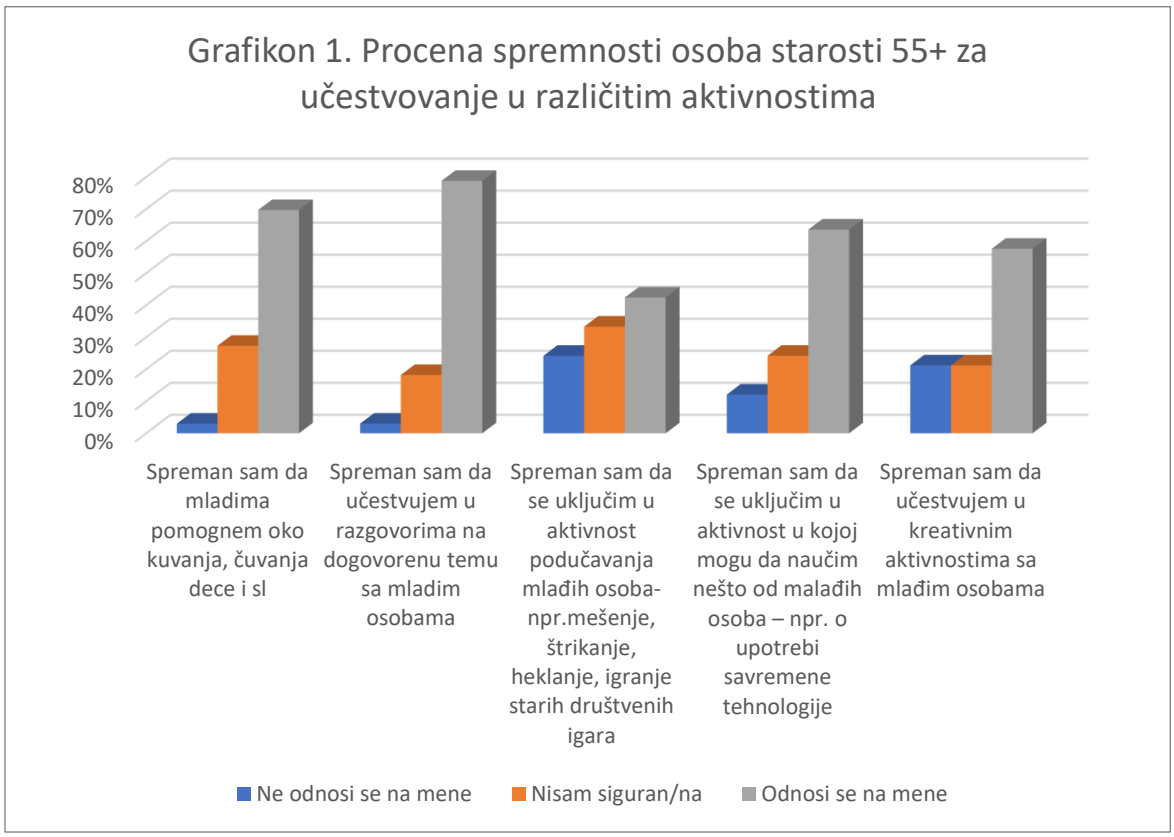

Grafikon 2. Procena učestalosti učestvovanja osoba starosti 55+ u različitim aktivnostima

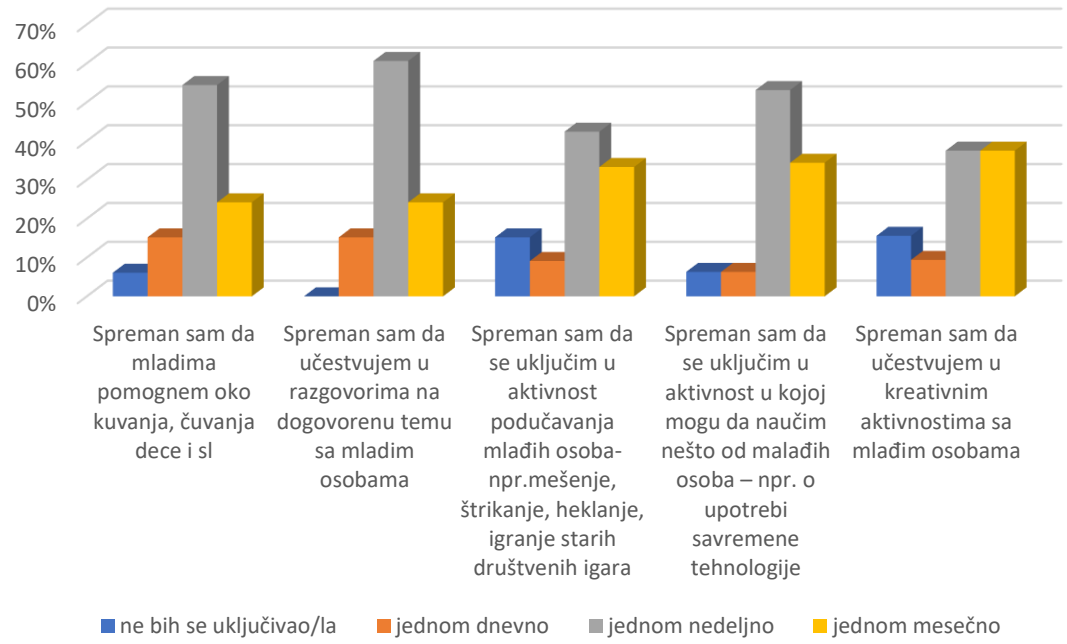

Grafikon 3. Aktuelna uključenost osoba starosti 55+ u aktivnosti sa mladima

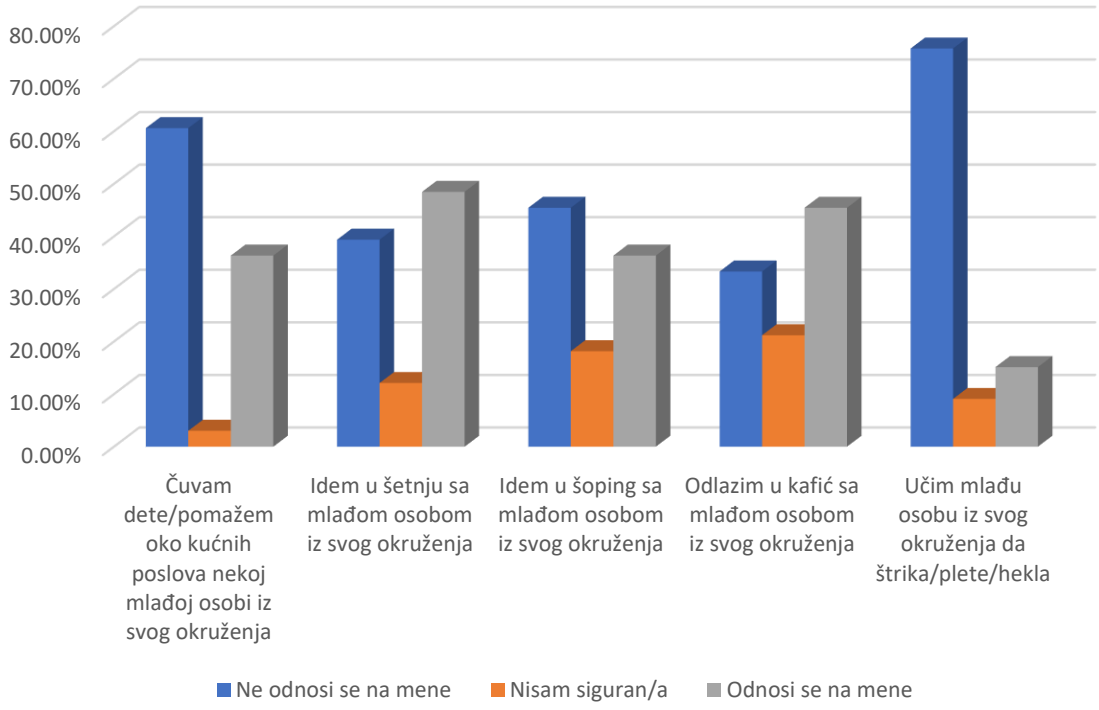

Rezultati prikazani na *Grafikonu 4.* ukazuju da osobe starije od 55 godina uglavnom imaju pozitivne stavove o mladima. Ne slažu se sa tvrdnjama da su mladi isključivo zainteresovani za zabavu, da su neozbiljni i površni. Nasuprot tome, podržavaju stavove da mladima treba dati prednost u donošenju odluka o važnim pitanjima vezanim za budućnost, kao i da im nisu pružene dovoljno dobre prilike za napredak. Ovi stavovi su dosledni među ispitanicima bez obzira na pol, jer se ni nakon ujednačavanja uzorka po ovom kriterijumu ne uočavaju razlike. Međutim, razlike se javljaju u zavisnosti od mesta stanovanja. Stanovnici gradova u većoj meri podržavaju stav da mladima treba dati prednost u donošenju odluka o budućnosti, dok ispitanici iz seoskih sredina češće smatraju da su mladi prvenstveno usmereni na zabavu, u poređenju sa onima koji žive u prigradskim i urbanim sredinama. Po ostalim pitanjima nisu uočene značajne razlike između ispitanika iz različitih tipova naselja.

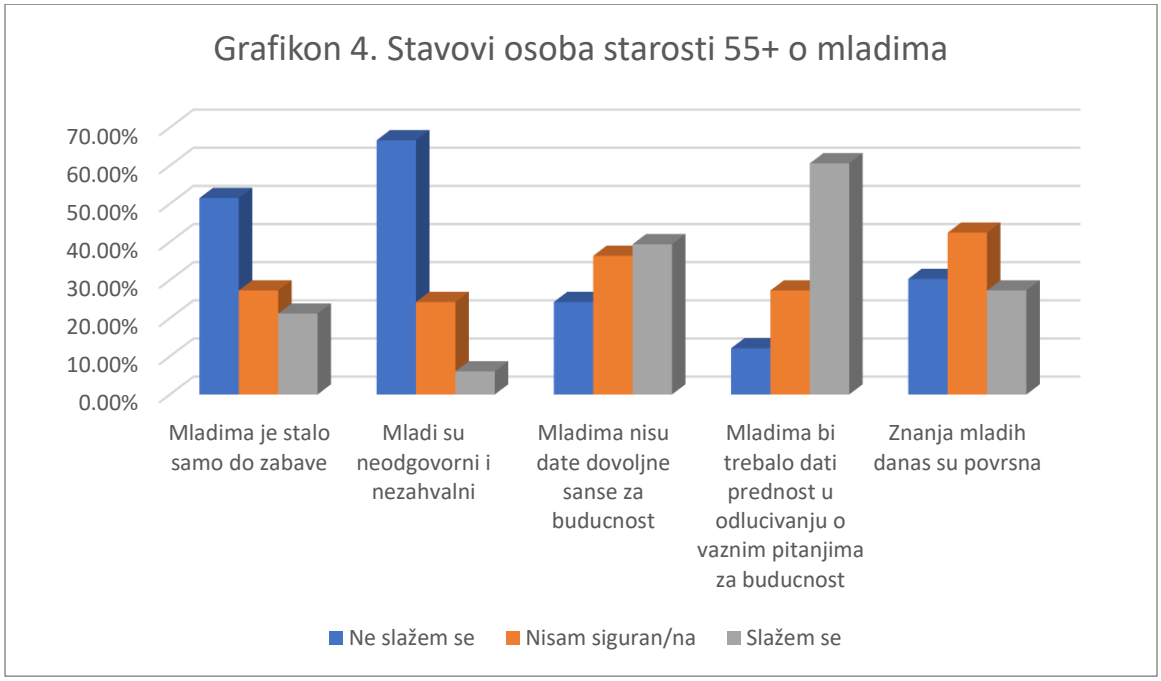

3.2. Rezultati istraživanja prikupljeni od osoba koje imaju od 18 do 40 godina

Rezultati istraživanja prikazani na *Grafikonu 5.* govore da su osobe starosti 18 – 40 godina (u daljem tekstu: mladi) u najvećoj meri spremni da pomognu starijim osobama oko odlaska u prodavnicu / šetnju / banku, a najmanje spremni da učestvuju u kreativnim aktivnostima, dok su procene spremnosti za druge aktivnosti približne. Možemo zaključiti da su mladi najspremniji da učestvuju u instrumentalnim aktivnostima sa starima, tj. da pružaju funkcionalnu podršku, a da je najmanja spremnost vezana za nestrukturisane i kreativne aktivnosti, što je donekle razumljivo jer može da se posmatra kao stvar lične preferencije za ove vrste aktivnosti.

Kada je reč o učestalosti ovakvih aktivnosti, rezultati prikazani na Grafikonu 6. pokazuju da su mladi najčešće spremni da se jednom mesečno uključuju u zajedničke aktivnosti sa starijim osobama. Analizirajući trenutnu praksu njihove uključenosti, primećujemo da mladi najčešće pomažu starijima u savladavanju savremenih tehnologija, dok se najređe odlučuju za zajedničko igranje društvenih igara. Ovakav obrazac ponašanja u skladu je sa ranije dobijenim rezultatima (*Grafikon 7*), koji ukazuju na preferencije mladih u vrstama aktivnosti koje dele sa starijim generacijama. Ovi nalazi sugerišu potrebu za podsticanjem raznovrsnijih interakcija među generacijama kako bi se osnažila međusobna povezanost i razmena iskustava.

Nakon ujednačavanja ispitanika prema polu/rodu, uočavamo da je deo uzorka koji je ženskog pola spremniji da učestvuje u aktivnostima kao što su razgovor na dogovorenu temu i učenje različitih aktivnosti od starijih osoba, dok su ispitanici muškog pola spremniji da pomognu oko odlaska u prodavnicu / šetnju / banku. Prema učestalosti uključivanja u aktivnosti, ispitanice ženskog pola su spremnije da se uključuju u gotovo sve navedene aktivnosti u odnosu na ispitanike muškog pola, a razlike izostaju kada su u pitanju odgovori koji se od nose na učestvovanje u kreativnim aktivnostima. Aktuelno, ispitanice ženskog pola su više uključene u sve navedene aktivnosti u odnosu na ispitanike muškog pola, osim takođe u kreativne aktivnosti gde ne postoje razlike.

Kada su u pitanju razlike u odnosu na mesto stanovanja, ispitanici koji žive u prigradskim naseljima spremniji su, u odnosu na ispitanike koji žive na selu i u gradu, da pomognu starijim osobama prilikom odlaska u banku / prodavnicu / šetnju, dok na drugim aktivnostima ne postoje razlike. Takođe, ispitanici koji žive u gradovima spremniji su češće (jednom nedeljno) u odnosu na ostale grupe ispitanike da učestvuju u aktivnostima sa starim osobama.

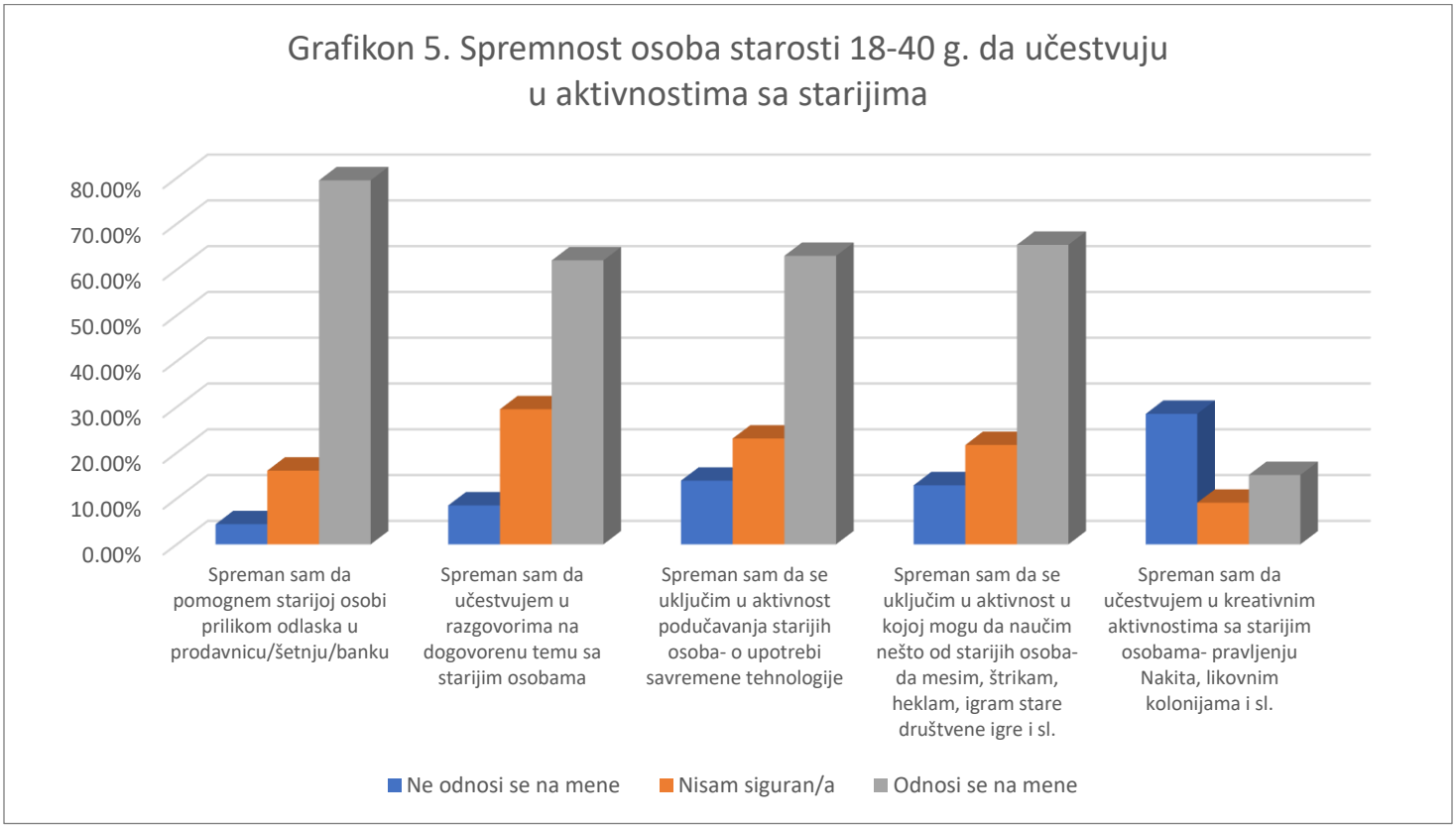

Grafikon 6. Procena učestalosti spremnosti osoba starosti 18-40 g. da učestvuju u aktivnosti sa starijima

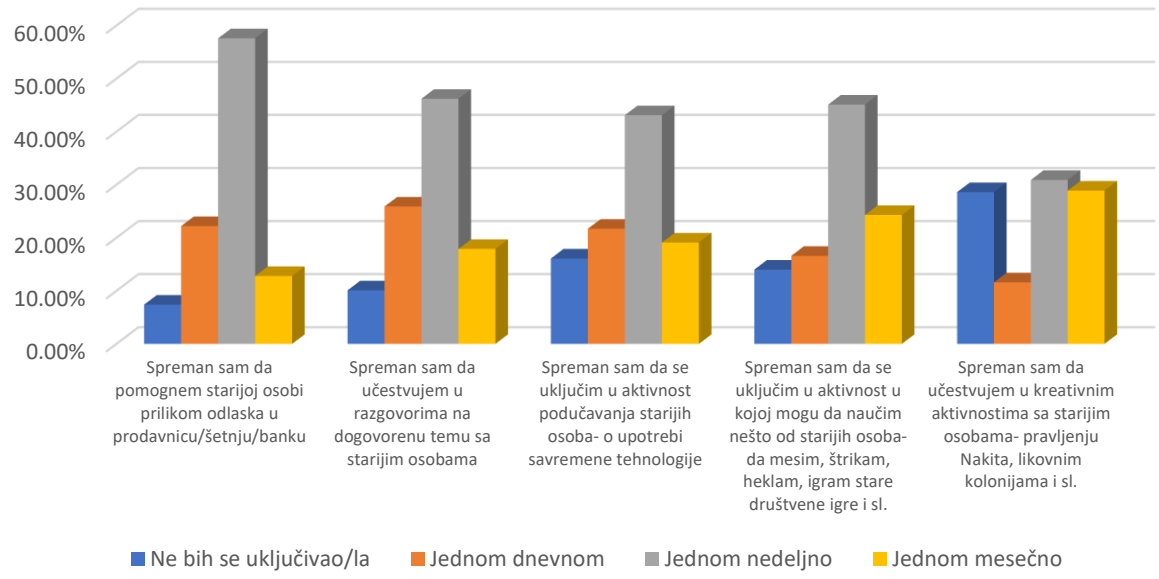

Grafikon 7. Aktuelna uključenost osoba starosti 18-40 g. u aktivnostima sa starijima

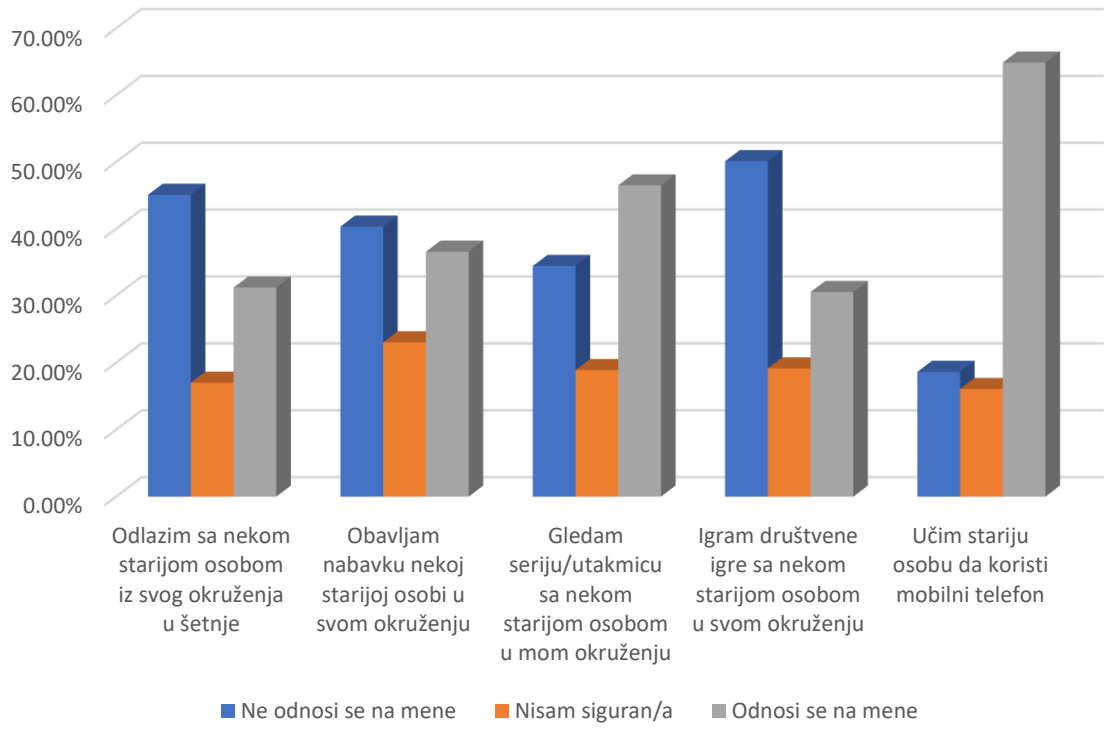

Kada je reč o stavovima mladih prema starijima, rezultati istraživanja pokazuju da se mladi u najvećoj meri ne slažu sa tvrdnjama da su starije osobe teret za svoju porodicu ili da posećuju lekare iz dosade. S druge strane, mladi izražavaju mišljenje da stariji zaslužuju bolji društveni status i smatraju da bi trebalo da uživaju određene privilegije u okviru zdravstvene zaštite. Ovi nalazi ukazuju na visok nivo empatije i poštovanja mladih prema starijim generacijama, posebno u kontekstu njihovog društvenog i zdravstvenog položaja.

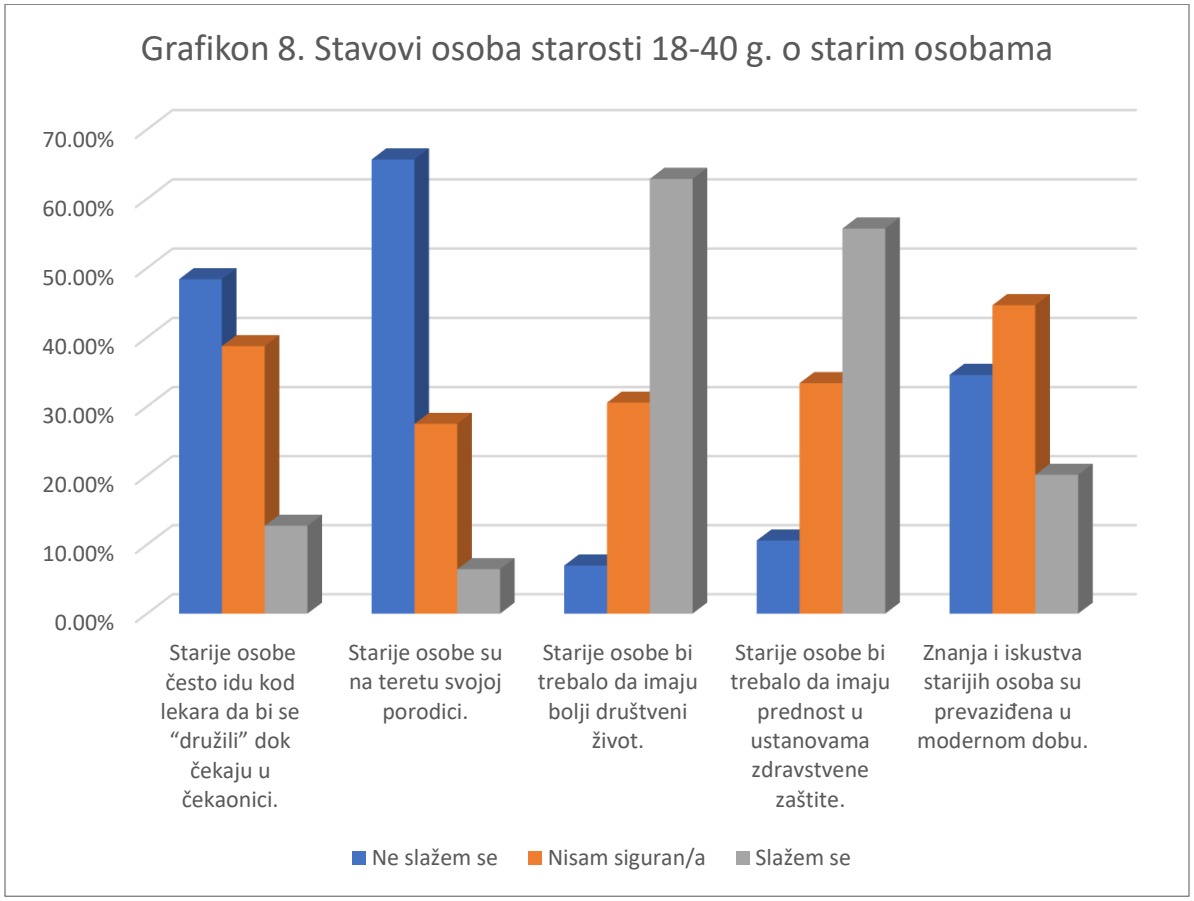

3.3. Rezultati istraživanja prikupljeni od "sendvič generacija" (između 41 i 54 godine)

Ispitanici koji imaju između 41 i 54 godine (tzv. "sendvič generacija") popunjavali su deo upitnika koji se odnosi na stavove o mladima i starima, o informisanosti o postojanju različitih usluga koje podstiču međugeneracijsku solidarnost, kao i o njihovom doprinosu međugeneracijskoj solidarnosti.

Rezultati istraživanja pokazuju da osobe starosti između 41 i 54 godine u najvećem broju slučajeva nisu imale prilike da učestvuju u zajedničkim aktivnostima sa starijim osobama ili mladim osobama koje su organizovane u okviru različitih programa podrške starim licima, kao i da nisu informisani da se takve aktivnosti sprovode u okviru njihovih lokalnih zajednica. Sa druge strane, rezultati istraživanja upućuju da je ova grupa ispitanika imala prilike da sa svojim članovima porodice učestvuje u različitim aktivnostima koje doprinose međugeneracijskoj solidarnosti (Grafikon 9). Kada je reč o stavovima prema mladima i starijima, rezultati ukazuju na pretežno pozitivan odnos ispitanika prema obe grupe. Ispitanici smatraju da zajedničke aktivnosti između mladih i starijih donose značajne koristi za obe strane, naglašavajući važnost međusobne interakcije i razmene iskustava. Poseban akcenat stavljen je na značaj uvažavanja mišljenja i jedne i druge grupe, čime se ističe potreba za uspostavljanjem ravnopravnog dijaloga između generacija. *Grafikon 10*. prikazuje ove rezultate i dodatno osvetljava pozitivan potencijal koji zajedničke aktivnosti mogu imati u podsticanju međugeneracijske solidarnosti.

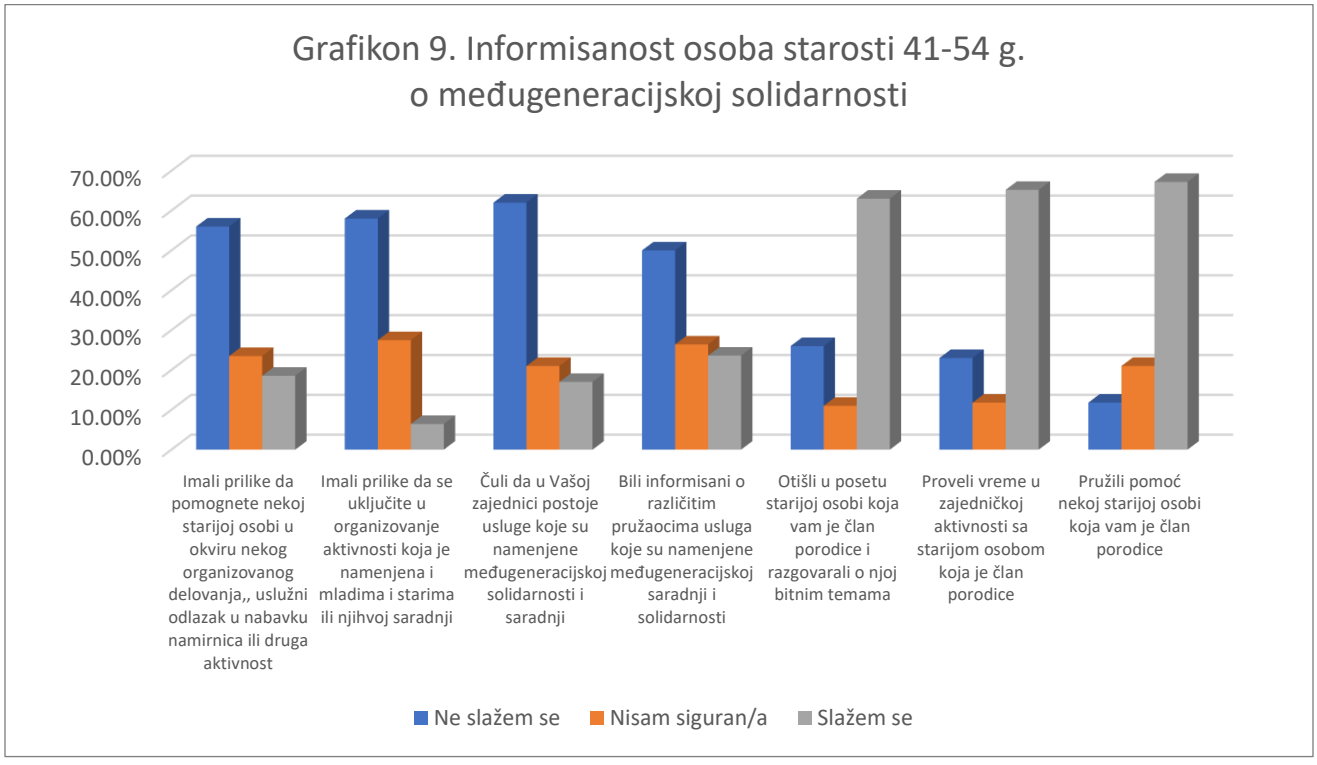

IV ZAKLJUČCI KVANTITATIVNOG DELA ISTRAŽIVANJA

Na osnovu rezultata kvantitativne faze istraživanja, usmerene na ispitivanje opšte populacije kroz analizu tri generacijske grupe, može se zaključiti da među generacijama već postoji praksa međugeneracijske solidarnosti, posebno u kontekstu porodičnih odnosa i bliskog okruženja. Rezultati ukazuju na razlike u spremnosti i pristupu aktivnostima između mlađih i starijih generacija.

Naime, mladi pokazuju nešto veću spremnost da se uključe u različite vrste aktivnosti, pri čemu preferiraju funkcionalnu podršku i pomoć. S druge strane, stariji su otvoreniji za češće uključivanje u aktivnosti, ali istovremeno pokazuju manju spremnost za kreativne aktivnosti vezane za slobodno vreme, koje mlađe generacije ne vide kao prioritet. Ovi nalazi otvaraju mogućnost za bolje razumevanje potreba starijih, ali i za usklađivanje tih potreba sa kapacitetima i spremnošću mlađih generacija. Da bi se postigla ravnoteža, važno je precizno definisati šta starijoj populaciji zaista treba, a šta mlade generacije mogu i žele da pruže. U tom kontekstu, bilo bi korisno osmisliti specifične aktivnosti koje istovremeno zadovoljavaju potrebe i jedne i druge grupe, pružajući im priliku da kroz zajedničko angažovanje izgrade dublje međusobno razumevanje i solidarnost. Takvi programi mogli bi doprineti jačanju međugeneracijskih veza i izgradnji društvenog okruženja koje neguje solidarnost, poštovanje i međusobnu podršku.

Kada su u pitanju stavovi različitih grupa ispitanika, uočavamo da su oni generalno pozitivni, te da svaka grupa ispitanika uzima u obzir potrebe i različite perspektive drugih generacija, o čemu nam govori činjenica da apsolutno većina ispitanika smatra da je neophodna participacija svih uzrasnih kategorija prilikom donošenja odluka o važnim pitanjima. Takođe, uočava se nepostojanje generacijskog jaza, odnosno nipodištavanja vrednosti i aktuelnih potreba druge generacijske grupe. Ono što je primetno iz rezultata jeste da potencijalno nedostaje preuzimanje lične odgovornosti, jer pozitivni stavovi nužno ne predviđaju i ponašanja koja su u skladu sa njima. To dakle znači, da su pozitivni stavovi nužan preduslov, ali ne i dovoljni za lično angažovanje na ovom polju.

Kada analiziramo nivo znanja i informisanosti ispitanika o međugeneracijskoj solidarnosti, primećujemo da većina nije uključena u aktivnosti ove vrste ili nije adekvatno informisana o njihovom postojanju. Ovakav rezultat može ukazivati na nedovoljnu dostupnost i distribuciju programa podrške međugeneracijskoj solidarnosti u zajednicama u kojima ispitanici žive. Uz to, prisutni su i drugi faktori koji mogu uticati na ograničenu vidljivost i održivost ovakvih inicijativa, poput teritorijalne homogenosti, ograničenja projektnog finansiranja, kao i neujednačenog pristupa informacijama i resursima. Rezultati

sugerišu da je ključno unaprediti promociju ovih aktivnosti i obezbediti širu informisanost o njihovom značaju i koristi. U tom kontekstu, posebnu pažnju potrebno je posvetiti dizajniranju pristupa koji će dopreti do različitih generacija, ističući praktične benefite međugeneracijskih programa za sve učesnike. Ovo uključuje osmišljavanje kampanja koje će efikasno naglasiti važnost međugeneracijske solidarnosti, čime bi se podstaklo aktivnije učešće građana svih uzrasta i omogućilo ostvarivanje dubljih i trajnijih društvenih veza.

V KVALITATIVNI DEO ISTRAŽIVANJA

Realizovano je šest fokus grupa u aprilu 2024.godine. Ukupan broj učesnika bio je 71. Od toga starijih osoba je bilo 28, dok je mladih osoba bilo ukupno 43. Tri fokus grupe su realizovane sa osobama starijim od 60 godina, dok su tri grupe realizovane sa studentima Filozofskog fakulteta, starosti između 20 i 30 godina. U rad fokus grupa su bili uključeni učesnici koji su zainteresovani za unapređenje međugeneracijske saradnje. Svaka fokus grupa je u proseku trajala između dva i tri sata.

Nakon sprovedenog plana međugeneracijskih aktivnosti, realizovano je još šest kontrolnih fokus grupa u aprilu 2025. godine. Ukupan broj učesnika bio je 78. Od toga starijih osoba je bilo 40, dok je mladih osoba bilo ukupno 38. Kao i u prvom ciklusu, tri fokus grupe su realizovane sa osobama starijim od 60 godina, dok su tri grupe realizovane sa studentima Filozofskog fakulteta, starosti između 20 i 30 godina. Svaka fokus grupa je u proseku trajala između dva i tri sata.

5.1. Rezultati istraživanja fokus grupa sa starijim osobama (prve fokus grupe):

Diskusija u okviru fokus grupa sa starijim osobama bila je pažljivo strukturisana kako bi se obuhvatile ključne teme relevantne za razumevanje njihovih potreba, stavova i iskustava u kontekstu međugeneracijske saradnje i solidarnosti. Razgovori su vođeni kroz nekoliko tematskih celina, koje su omogućile učesnicima da se osvrnu na različite aspekte svakodnevnog života, ali i da iznesu lična zapažanja i predloge.

Teme koje su oblikovale diskusiju obuhvatale su:

- izazove sa kojima se starije osobe suočavaju u savremenom društvu,

- prepreke i mogućnosti u izgradnji međugeneracijske saradnje i solidarnosti,

- pozitivne primere i iskustva uspešne saradnje sa mlađim generacijama,

- ideje i predloge za unapređenje međugeneracijske solidarnosti u budućnosti.

Ovakva struktura omogućila je dublji uvid u svakodnevicu starijih osoba, njihove potrebe i očekivanja, kao i u njihovu perspektivu o važnosti međusobnog razumevanja i podrške među generacijama.

U narednom delu biće prikazana distribucija uzorka prema polu/rodu, bračnom stanju i prema tome sa kim ispitanici trenutno žive:

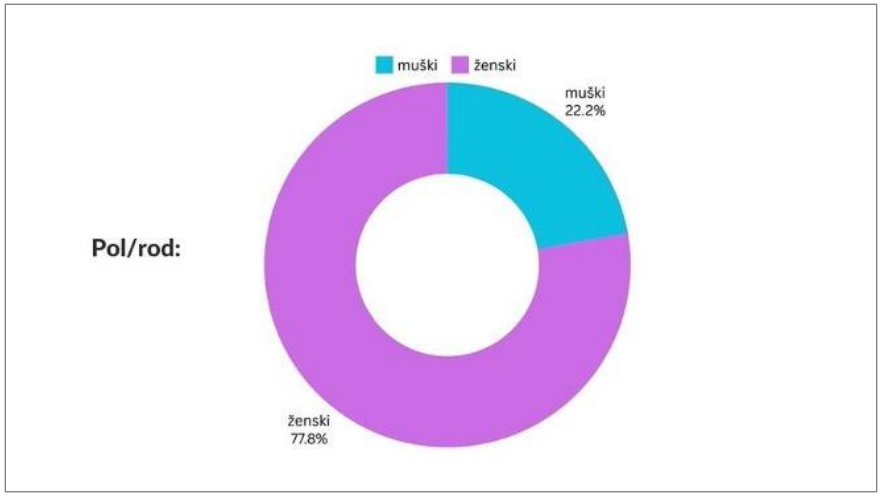

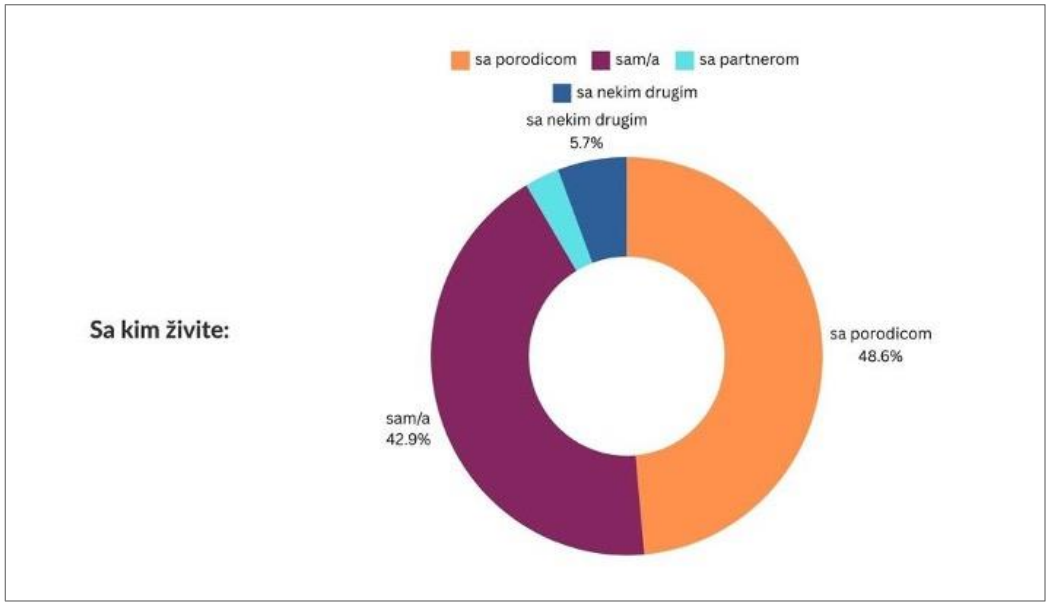

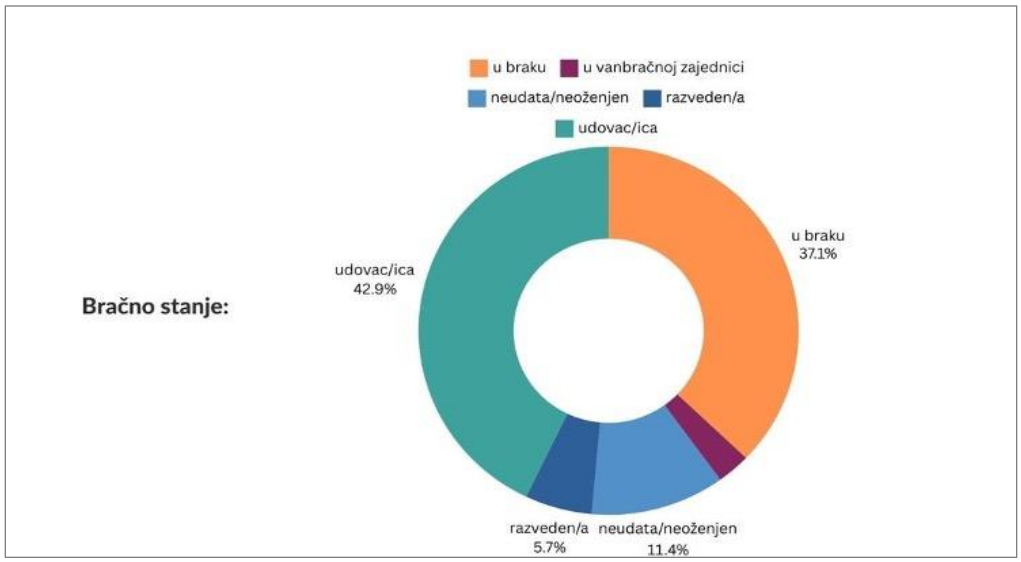

U okviru prve teme starije osobe su iznosile najčešće izazove sa kojima se suočavaju u svakodnevnom životu, kako ih prevazilaze i kako oni gledaju na te izazove. Pojedini od njih su prepoznali da su usamljeni, da nemaju kvalitet života kao ranije na planu druženja i socijalnih odnosa. Pojedini su rekli da najčešće imaju komunikaciju sa komšijama koje sreću u zgradi u kojoj žive. Jedan broj njih je sa druge strane prepoznao da su se, kako bi prevenirali samoću i doživljaj usamljenosti, uključili u veći broj aktivnosti. Prija im kada učestvuju u programima koji se realizuju u zajednici, kao što je hor, slikanje, pesničke večeri, odlazak u pozorište. Takođe prepoznaju koliko su im korisne aktivnosti koje sprovodi NSHC u okviru AGE+ programa.

Većina učesnika je navela da ima dobre odnose sa članovima porodice, ali i da bi voleli da imaju prilike da se više viđaju sa njima, posebno sa unucima. Sa druge strane, razumeju i obaveze koje imaju mlađi i trude se da im izađu u susret. Prepoznaju da se “vreme promenilo”, da su oni drugačije vaspitavani nego što se danas vaspitavaju mladi. Kažu da se nekada podrazumevalo da se stariji slušaju, da su oni “glavni”, a da je danas drugačije. Takođe prepoznaju da moraju da kažu ukoliko im je nešto potrebno (pomoć, podrška na primer) jer nije sigurno da će to neko prepoznati, a da se ranije to podrazumevalo. Pojedini kažu da je dobro što su se neki obrasci ponašanja kod mlađih promenili, ali i da se nekako preteruje, pa se pitaju kako će se deca koja danas rastu ophoditi prema starijima u kasnijem životu. Kada su u pitanju izazovi u oblasti zdravlja naveli su da bi im značilo da postoji sistem gde će imati prioritet kada odu kod lekara, da ne moraju dugo da čekaju i da mogu da obave sve na jednom mestu.

Kada su u pitanju izazovi međugeneracijske saradnje, navode da je to uglavnom usmerenost mlađih na svoje potrebe ili na potrebe svoje porodice, usled čega ne ostaje mnogo vremena da se posvete starijim osobama. Primećuje se kroz diskusiju da im znači pažnja koju dobijaju od svojih najbližih, kao i kada urade male stvari za njih, poput organizovanja nabavke i slično. Takođe primećuju i da ima podsmevanja od strane mladih kada se nađu u nekoj sitiaciji, kao na primer kada teže hodaju ili ne mogu da se snađu sa mobilnim telefonom. Kao primere uspešne saradnje navode aktivnosti koje im omogućavaju da pokažu svoja znanja, umeća, da vrede, da se ne osećaju kao na teretu drugima. U tom smislu istakli su da vole da dolaze u klubove za penzionere i da imaju različite osmišljene aktivnosti. Takođe se raduju dolasku studenata sa Filozofskog fakulteta UNS na praksu gde će imati priliku ne samo da se druže sa njima, već i da osmisle i realizuju određene zajedničke aktivnosti. Još su, kao pozitivan primer, naveli realizaciju predstave za decu u vrtićima u Novom Sadu. Za tu predstavu su sami osmišljavali tekst, uloge i slično. Kazali su da su deca lepo reagovala i da smatraju da bi na taj način trebalo, još od najranijeg uzrasta, učiti decu međugeneracijskoj solidarnosti. Kada smo ih pitali šta sve oni mogu da ponude mladima, da mladi nauče od njih, naveli su priče o tradiciji, o vrednostima, o tome kako se nekada živelo i slično. Na pitanje šta bi oni mogli od mladih da nauče, rekli su da bi im koristilo da saznaju više o digitalnim tehnologijama, da im se napravi vodič za upotrebu mobilnog telefona, da održe zajedno radionicu na različite teme, da posete Fakultet.

Takođe su dali i konkretne predloge za zajedničke aktivnosti sa mladim osobama:

- Pisano uputstvo za upotrebu mobilnog telefona i drugih digitalnih tehnologija i sadržaja koje će starije osobe moći da imaju uz sebe
- Radionice na temu mentalnog zdravlja
- Radionice na temu vrednosti
- Radionice na temu lepog ponašanja
- Radionice na temu tradicije, „život nekad i sad“
- Organizacija šahovskog turnira
- Gostovanje starijih na Filozofskom fakuletu kada studenti budu imali odbranu praktičnih radova
- Planinarenje
- Učenje mladih folklornim igrama
- Pesničko veče i sl.

Pored otvorenih pitanja koja su postavljana u fokus grupi, učesnici fokus grupa popunjavali su dve skale procene. Prva skala procene odnosi se na njihov doživljaj kako se drugi odnose prema njima, dok je

druga skala procene imala za cilj da ispita stavove starih prema mladim osobama. Na *Grafikonu 11.* i *Grafikonu 12*. prikazani su dobijeni rezultati.

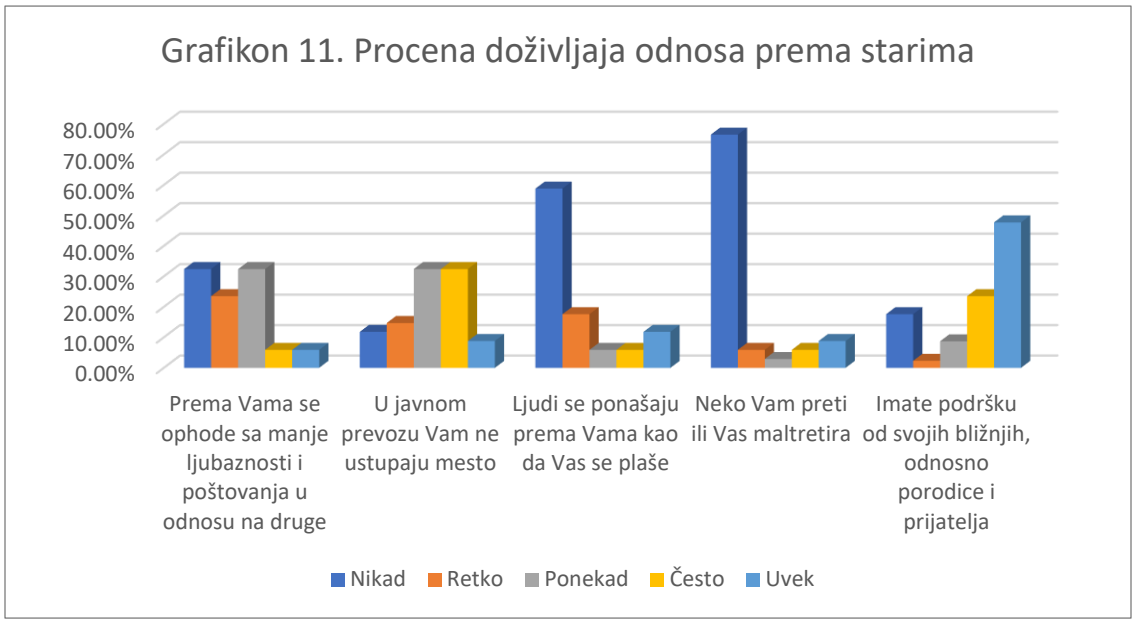

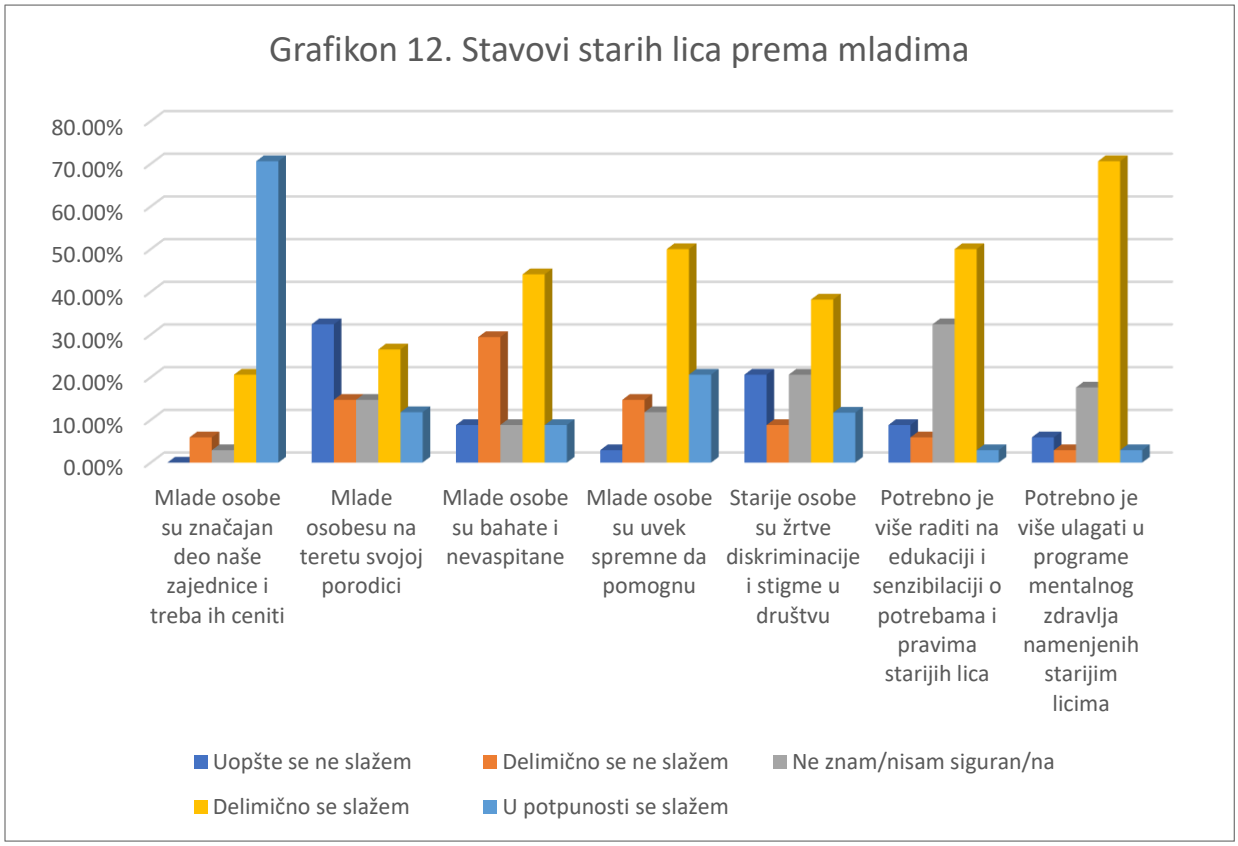

Na osnovu rezultata prikazanih na *Grafikonu 11.* možemo uočiti da starija lica doživljavaju da imaju podršku od porodice i prijatelja, te da gotovo nikad nemaju osećaj da ih se drugi ljudi plaše ili da im neko preti. Sa druge strane, rezultati upućuju da, kada je u pitanju ustupanje mesta u prevozu i ophođenje uz odgovarajući nivo poštovanja i ljubaznosti, starija lica imaju različita iskustva - biraju najčešće odgovor „često“ i „ponekad“, ali se javljaju i odgovori „nikad“, „ponekad“ i „uvek“. Kada se u obzir uzme varijabla sa kim ispitanici žive, uočavamo da nema razlika na navedenim stavkama.

Rezultati vezani za stavove prikazani na *Grafikonu 12*. upućuju da starija lica uglavnom smatraju da su mladi bahati i nevaspitani, ali ipak spremni da pomognu. Takođe, najveći procenat uzorka smatra da su starije osobe žrtve diskriminacije i stigme u društvu. Kada je u pitanju stav o tome da su mladi teret svojoj porodici, mišljenja su podeljena. Sa druge strane, starija lica smatraju da mladi predstavljaju značajan deo zajednice i da ih treba ceniti, kao i da je potrebno ulagati resurse u senzibilizaciju i edukaciju o pravima i potrebama starih, kao i kreiranju programa podrške mentalnom zdravlju starih. Stari koji žive sa porodicom izražavaju pozitivnije procene, u odnosu na stare koji žive sami, na stavovima koji govori o tome da su mladi spremni da pomognu.

5.2. Rezultati istraživanja fokus grupa sa mlađim osobama (prve fokus grupe):

U narednom delu biće prikazana distribucija uzorka prema polu/rodu i prema godini studija:

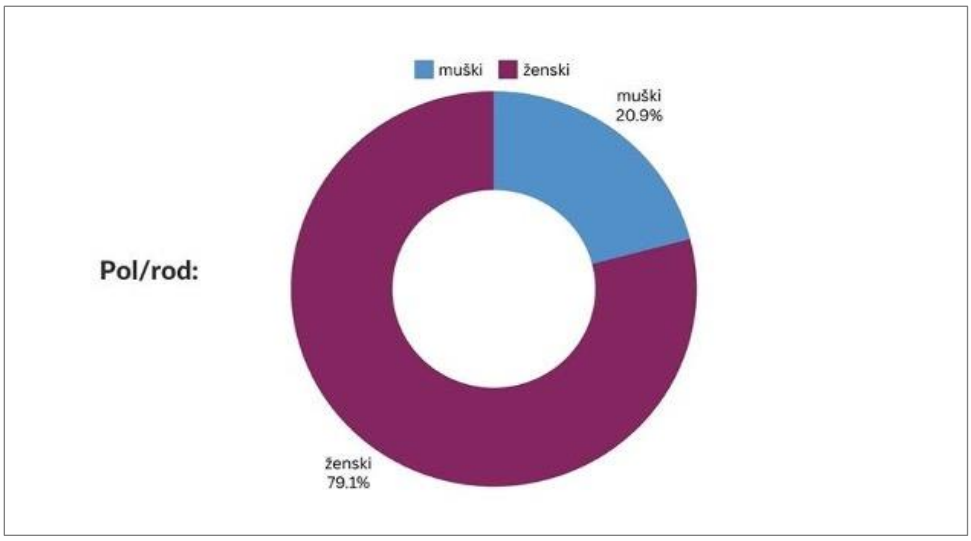

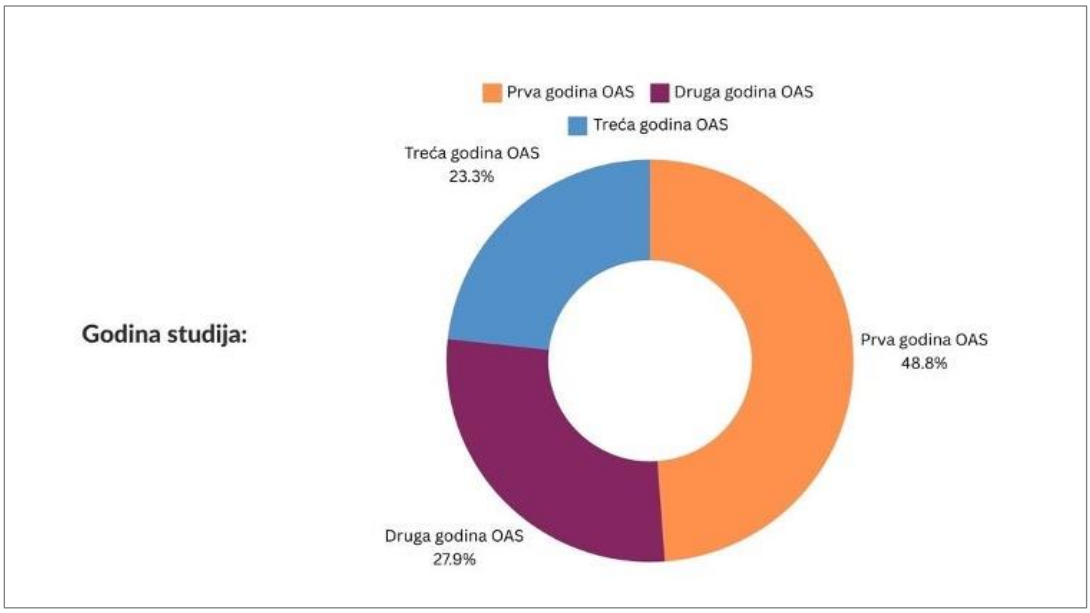

Diskusija tokom fokus grupe sa mladim osobama bila je strukturisana u nekoliko tematskih celina koje su omogućile dublje razumevanje njihovih iskustava i stavova. Prvi segment bio je posvećen identifikaciji izazova u svakodnevnoj saradnji sa starijim generacijama, posebno u kontekstu međusobnog razumevanja, komunikacije i razlika u vrednosnim sistemima. U nastavku, razgovaralo se o opštim izazovima koji prate izgradnju međugeneracijske saradnje i solidarnosti u savremenom društvu. Poseban akcenat stavljen je na pozitivne primere uspešne saradnje koje su mladi iskusili ili su ih primetili u svom okruženju.

Teme koje su oblikovale diskusiju obuhvatale su:

- Izazove u saradnji sa starijim generacijama,
- Izazove u izgradnji međugeneracijske saradnje i solidarnosti,
- Primere uspešne međugeneracijske saradnje,
- Ideje za unapređenje međugeneracijske solidarnosti.

Kada je u pitanju prva tema koja se odnosi na izazove u saradnji sa starijim generacijama, mladi su iznosili različita iskustva. Uglavnom se moglo primetiti da mladi koji su imali iskustvo odrastanja sa bakama i dekama, kao i blizak odnos, pokazuju i više razumevanja za njihove potrebe i generalno za promene i izazove u ovom životnom dobu. Pojedini su ukazivali na to da je savremeni život užurban i da mladi ljudi usled toga često nemaju vremena za starije. Takođe imali su priliku da slušaju od svojih starijih članova

porodice o tome kako se nekada živelo, kao i o tradiciji i tradicionalnim vrednostima, te su izneli da im je to vrlo zanimljivo i korisno. Prepoznaju da odatle mogu da izvuku različite životne pouke.

Mladi prepoznaju izazove diskriminacije sa kojima se suočavaju starije osobe u našoj sredini. Uviđaju da se nekada ljudi prema njima ophode neljubazno, čuli su za primere da su stariji ljudi na teretu porodici i društvu i slično. Većina učesnika smatra da to nije pravedno, ali bilo je i učesnika koji kažu da je to usled činjenice da se produžio životni vek i da nema plana kako da stariji ljudi kvalitetnije provode slobodno vreme. Takođe su govorili i o tome da znaju neke starije osobe koje ne žele da se uključe u aktivnosti u zajednici, da su uglavnom povučeni i da sede kod kuće. Mladi su bili dosta usmereni na davanje predloga za unapređenje međugeneracijske saradnje. Kao ideje koje bi voleli da realizuju sa starijim osobama su naveli:

- Zajedničke odlaske u muzej, bioskop, pozorište, na izlet
- Zajedničko gledanje serije, filma
- Radionicu na temu vrednosti, tradicije, „život nekad i sad“
- Iskustvenu radionicu
- Čitalački klub
- Turnir u šahu
- Igranje društvenih igara
- Zajedničke sportske aktivnosti
- Kafa sa starijima (podrazumeva da izađu negde zajedno na kafu)
- Gostovanje starijih na Filozofskom fakultetu kada studenti budu imali odbranu praktičnih radova.

Dinamika rada u grupama:

U svim grupama učesnici su bili dosta aktivni i zainteresovani za temu i diskusiju. Na početku rada smo se dogovarali oko pravila rada, s tim da je tokom trajanja diskusije bilo potrebno usmeravati ih kako bi se čula mišljenja svih učesnika, kako ne bi prekidali jedni druge. Fokus grupe su protekle po planu, u skladu sa predviđenim vremenom trajanja i okvirom za diskusiju.

Pored otvorenih pitanja koja su postavljena tokom fokus grupe, učesnici su popunjavali i dve skale procene. Prva skala bila je usmerena na njihov doživljaj načina na koji ih društvo i okolina tretiraju kao starije osobe. Druga skala ispitivala je njihove stavove prema mlađim generacijama. Rezultati ovih procena predstavljeni su na *Grafikonu 13.* i *Grafikonu 14*, pružajući uvid u percepciju starijih osoba o sopstvenom

položaju u društvu, kao i u njihove stavove prema mladima. Ovakav pristup omogućava dublje razumevanje međugeneracijskih odnosa i stavova koji ih oblikuju.

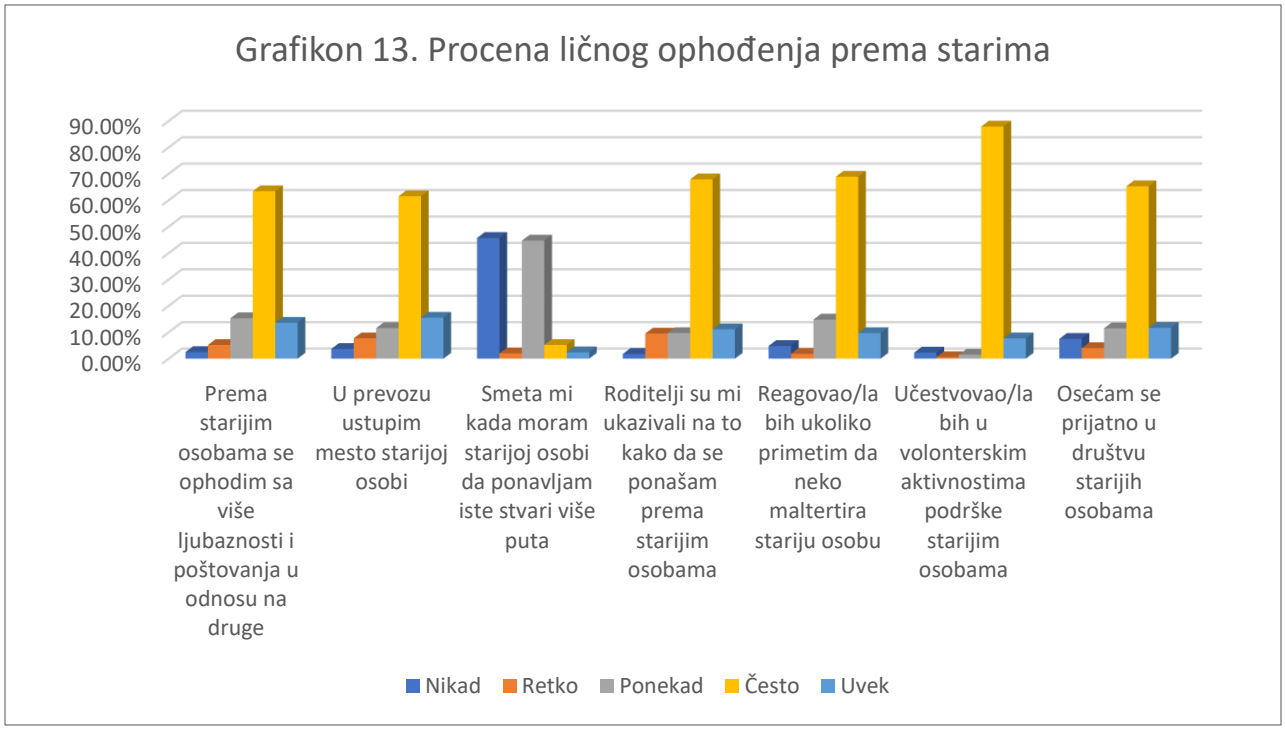

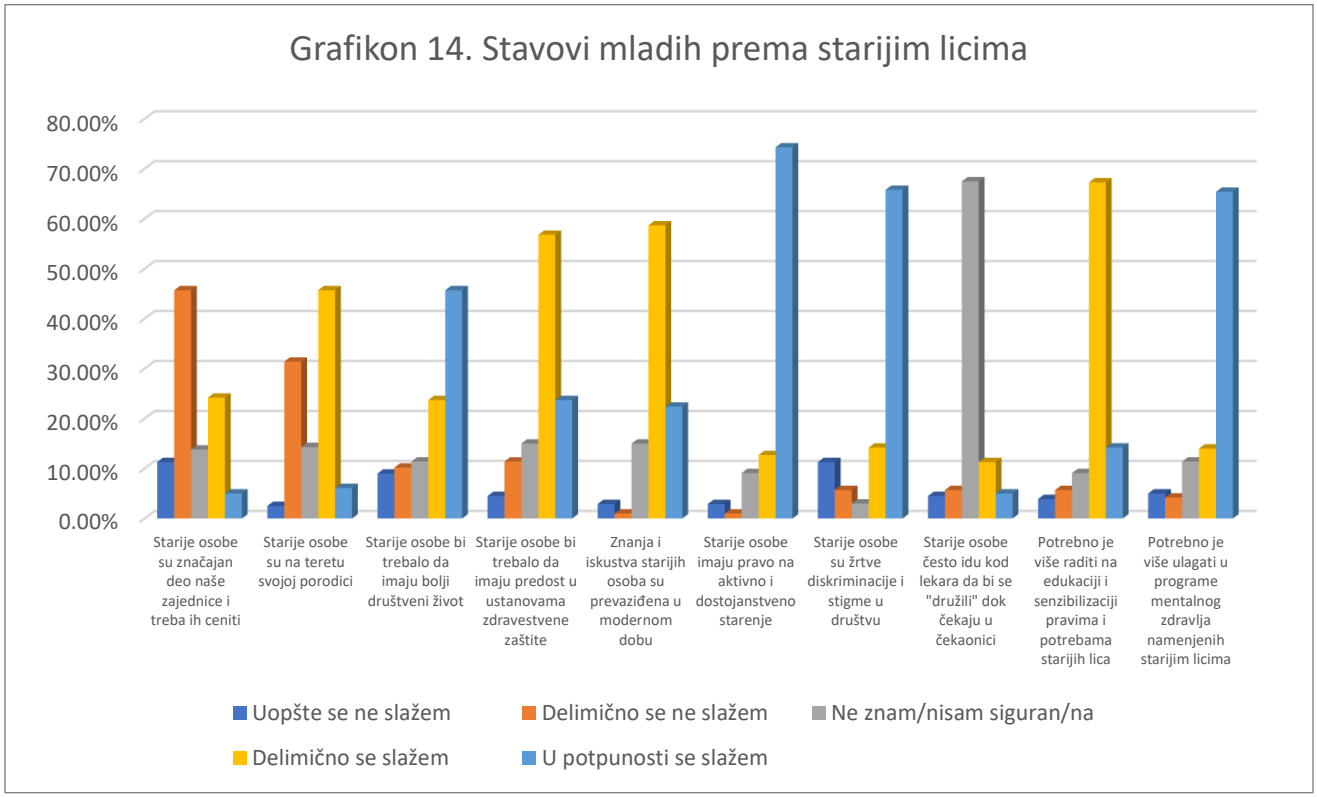

Rezultati koji su prikupljeni od mladih u okviru navedenih skala ukazuju da mladi procenjuju svoj odnos prema starijim licima visokim ocenama. Ovo možemo zaključiti budući da najčešće prilikom procena stavki biraju procenu „često“, što ukazuje da u odnosu na starije neguju odnos poštovanja, uvažavanja, bliskih i toplih odnosa i slično. Uočavamo da, kada je u pitanju stavka „Smeta mi kada moram starijoj osobi da ponavljam iste stvari više puta“, postoji podela u odgovorima, odnosno da deo uzorka ovu stavku procenjuju ocenom „nikad“, dok deo uzorka procenjuje ocenom „ponekad“. Od svih stavki koje govore o odnosu mladih prema starima, ponavljanje rečenog je ono što u najvećoj meri frustrira mlade. Sem toga, možemo zaključiti da mladi sebe vide kao senzitivne na potrebe starih i iskazuju poštovanje i spremnost za pružanje podrške i pomoći starima. Kada se uzorak ujednači prema godini studijama, uočavamo da ispitanici završnih godina pokazuju više procene svih navedenih stavki u odnosu na ispitanike druge i treće godine studija.

Kada analiziramo stavove mladih prema starijima, primećujemo da postoje određeni kontrasti. Naime, mladi se u većini ne slažu sa tvrdnjom da su starije osobe značajan deo društva koji zaslužuje poštovanje, dok odgovori na tvrdnju „Starije osobe su na teretu svojoj porodici“ pokazuju podeljenost mišljenja. S druge strane, ostale tvrdnje koje se odnose na prava i potrebe starijih procenjene su visokim stepenom

slaganja. Mladi jasno izražavaju mišljenje da bi trebalo razvijati programe podrške mentalnom zdravlju starijih osoba, kao i da je potrebna veća senzibilizacija i edukacija u oblasti prava i potreba starijih. Generalno, stavovi mladih prema starijima deluju pretežno pozitivno, ali ukazuju na tendenciju preusmeravanja odgovornosti na širu zajednicu i društvo. Mladi smatraju da stariji imaju pravo na dostojanstven život i saglasni su s tim da bi trebalo obratiti više pažnje na starije kroz programe podrške. Takođe, prepoznaju da su stariji često suočeni s diskriminacijom. Međutim, istovremeno veliki broj mladih vidi starije kao teret svojim porodicama i ne prepoznaje ih kao značajan deo društva koji zaslužuje posebnu vrednost i poštovanje. Ovi rezultati ukazuju na potrebu za daljim radom na promeni percepcije mladih o starijima, kroz edukaciju i podizanje svesti o doprinosu starijih generacija društvu.

5.3. Rezultati istraživanja fokus grupa sa starijim osobama nakon intervencije (nakon kontrolnih fokus grupa):

Razgovor i diskusija tokom fokus grupa je u najvećem delu bila usmerena kako bismo sagledali kakva su iskustva starijih sada, tj. nakon realizacije međugeneracijskih aktivnosti sa mladima. U proteklom periodu organizovano je više aktivnosti poput druženja, odlaska na izložbe, radionice i sl. Poseban segment razgovora tokom fokus grupa odnosio se na to kako se može dalje unapređivati međugeneracijska solidarnost u zajednici.

Teme o kojima smo razgovarali su bile podeljene prema sledećim segmentima:

- izazovi starih osoba u društvu,
- potencijal za uspešnu izgradnju međugeneracijske saradnje,
- iskustva starih tokom realizacije plana međugeneracijske solidarnosti
- ideje za unapređenje međugeneracijske solidarnosti na osnovu “naučenih lekcija”.

U narednom delu biće prikazana distribucija uzorka prema polu/rodu, bračno stanju i prema tome sa kim ispitanici trenutno žive:

Pol/rod:

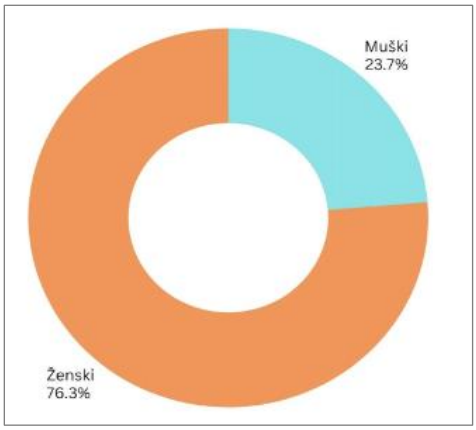

Bračno stanje:

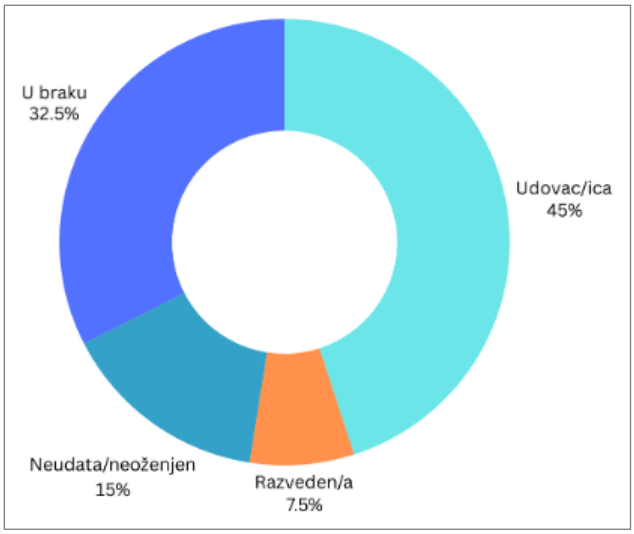

Sa kim živite:

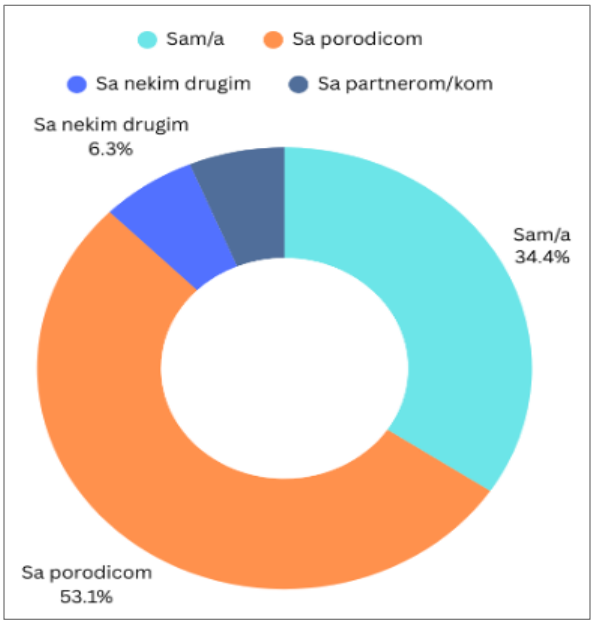

Generalno o temi međugeneracijske solidarnosti učesnice i učesnici fokus grupa su imali pozitivan stav. Utisak je da sada više govore o pozitivnim primerima, što može ukazivati na to da su, usled pozitivnih iskustava sa mladim osobama, više fokusirani da primećuju pozitivne primere u svakodnevnom životu i u društvu. Naveli su dosta pozitivnih iskustava, s tim da su istakli da sa jedne strane dosta toga "dolazi iz kuće", misleći pod tim na vaspitanje od strane roditelja. Pored toga prepoznaju i negativan uticaj medija i

društvenih mreža na oblikovanje ponašanja kod dece i mladih. Sa druge strane smatraju da takođe ponašanje mlade osobe može da zavisi i od toga kako se oni kao stariji pojedinci postave prema njoj/njemu. Pod tim su podrazumevali da ukoliko su i oni sami pristojni u komunikaciji, ljubazni, da to povećava šanse da će i mladi biti takvi u ophođenju prema starijim osobama.

Učesnici fokus grupa, koji su prethodno učestvovali u zajedničkim aktivnostima sa mladima, naveli su da su njihove predstave o mladima *postale pozitivnije* i shvatili su da nije sve "crno-belo". Iako su na početku ispoljavali rezervisanost, nakon aktivnosti ističu:

- da su iznenađeni otvorenošću i pažnjom mladih,
- da su se osećali poštovano i uvaženo u razgovorima i zajedničkim zadacima,
- da su počeli da razumeju izazove s kojima se današnji mladi suočavaju,
- da su prepoznali sličnosti u vrednostima, uprkos generacijskom jazu.

Radionice i aktivnosti sa mladima su im se dopale kao ideja koju bi trebalo i dalje nastaviti. Smatraju da su imali priliku da tokom tih aktivnosti razbiju i neke od sopstvenih predrasuda koje su imali prema mlađima. Pojedini su naveli da su zbog obaveza koje su imali tokom života dok su bili radno aktivni, nedovoljno vremena provodili sa svojom decom, neki i sa unucima, i da su zapravo tek sada videli koliko su mladi fini, koliko su pažljivi i kako im mogu biti od pomoći. Ove izjave su primetne dominantno kod muškog dela učesnika fokus grupa. Jedna od učesnica fokus grupe je izjavila:

> *„Kada provodim vreme sa mladima, osećam se korisno i povezano sa sadašnjicom. Njihova energija i radoznalost me podstiču da i dalje učim, a meni prija što mogu da im prenesem nešto iz svog života*." (učesnica fokus grupe, 79 godina).

Pored mogućnosti za upoznavanje i međusobno povezivanje, učesnici su takođe prepoznali da aktivnosti ovog tipa značajno mogu doprineti smanjenju predrasuda i razbijanju stereotipa (npr. o nezainteresovanosti, površnosti ili individualizmu mlađe generacije) za koje navode da su u našem društvu izražene i da postoje između pripadnika mlađe i starije generacije. Stariji uočavaju da je postojanje predrasuda i stereotipa obostrano, te da bi bilo dobro proširiti ovakve programe kako bi u svakoj lokalnoj zajednici mogli da se bolje povežu i prošire svoju mrežu kontakata. Kao pozitivno takođe smatraju i to što su mladi kroz ove aktivnosti imali priliku da prišire krug poznanstava sa starijim osobama jer uglavnom imaju iskustva sa članovima svoje porodice, eventualno komšijama i familijom. Smatraju da mladi nemaju uvek pozitivna iskustva sa starijima u neposrednom okruženju, te su ovakvi programi korisni i za mlade,

posebno ako se ima u vidu da se produžio životni vek i da sve više ima starijih sugrađana u svakoj lokalnoj zajednici. Kao još jedan značajan aspekt koji se prepoznaje jeste i činjenica da je nakon radionica i druženja porasla i motivacija starijih da učestvuju u sličnim programima, a kod pojedinih je zabeležena i spremnost da u budućnosti volontiraju kao određeni mentori mladim ljudima u različitim oblastima (npr. hor). Jedan od učesnika je podelio svoje impresije:

> "*Meni je ovo kao terapija. Odem kući sa osmehom i prepričavam unucima kako smo se družili i učili jedni od drugih.*" (učesnik fokus grupe, 71 godina).

Učesnici su, pored toga što su isticali značaj međugeneracijske solidarnosti, izneli i konkretne predloge za jačanje odnosa između mladih i starih. Poseban akcenat stavili su na zajedničke aktivnosti u lokalnoj zajednici, kroz koje bi se podstakla međusobna podrška i razmena iskustava. Neki od predloga uključuju:

- Zajedničko vođenje računa o gradu – kroz volontiranje u lokalnim akcijama (čišćenje zelenih površina, uređenje kvartova), gde bi mladi stekli osećaj odgovornosti i korisnosti, a stariji imali aktivnu ulogu u zajednici.

- Mentorski rad – stariji bi mogli prenositi svoja znanja i životna iskustva mladima, npr. kroz radionice starih zanata, časove kuvanja, predavanja o istoriji grada.

- Zajednički projekti – poput izrade lokalnih mapa sa sećanjima starijih i digitalizacije tih priča uz pomoć mladih itd.

Stariji su istakli da bi kroz ovakve aktivnosti mladi dobili priliku da *razviju osećaj odgovornosti i pripadnosti*, dok bi stariji imali *osećaj korisnosti i uloge* u društvu, što značajno doprinosi njihovom psihosocijalnom blagostanju.

Dosta ispitanika navelo je kao primer pozitivne prakse zajednički odlazak u galeriju i neformalno druženje uz kafu i kolače sa studentima. Ova aktivnost se pokazala kao izuzetno vredna jer je, kako kažu ispitanici:

- omogućila opuštenu, neformalnu atmosferu u kojoj su se razlike u godinama prirodno „izbrisale",
- stvorila prostor za razmenu stavova o umetnosti, životu i društvu,
- pokazala da međugeneracijska solidarnost ne mora biti formalna niti institucionalna, već se može graditi kroz jednostavne, svakodnevne susrete kao što je ovaj.

Pored otvorenih pitanja koja su postavljana u fokus grupi, učesnici fokus grupa popunjavali su i dve skale procene, nakon realizovanih aktivnosti sa mladima. Kao i u prvom merenju, prva skala procene odnosi na njihov doživljaj kako se drugi odnose prema njima, dok je druga skala procene imala za cilj da ispita stavove starih prema mladim osobama, nakon realizovanih aktivnosti sa mladima. Na *Grafikonu* 15. i *Grafikonu* 16. prikazani su dobijeni rezultati.

Grafikon 15. Procena doživljaja odnosa prema starim osobama

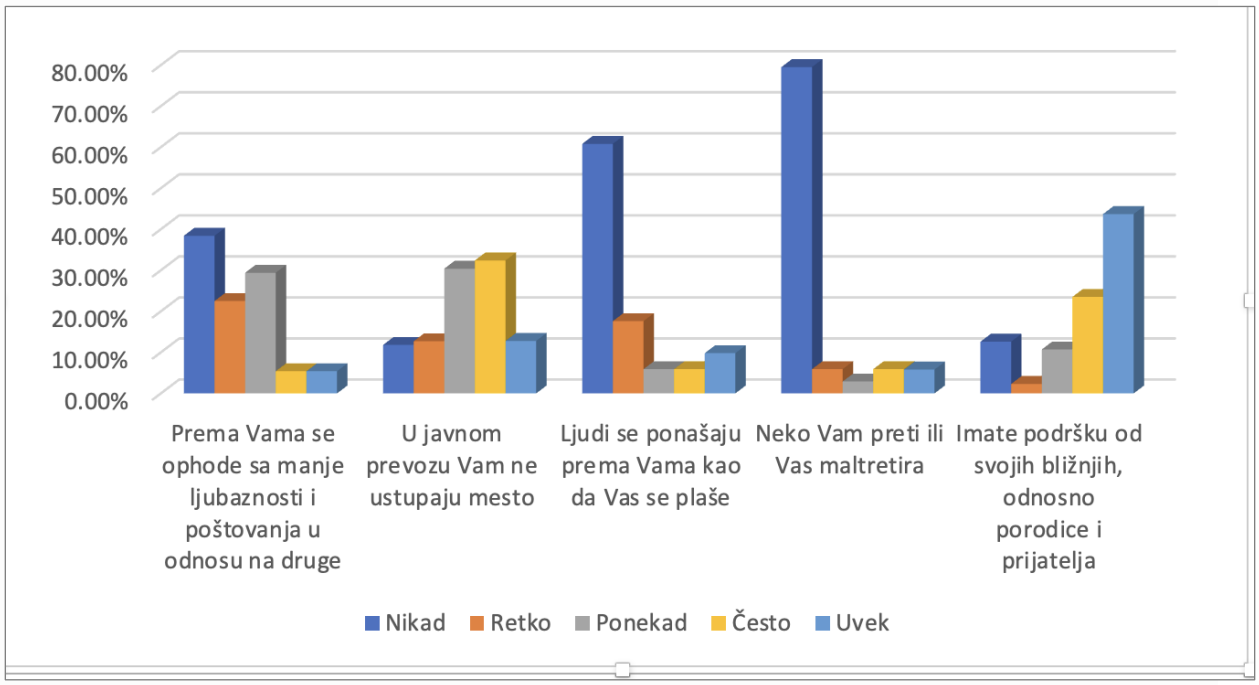

Grafikon 16. Stavovi starih osoba prema mladima

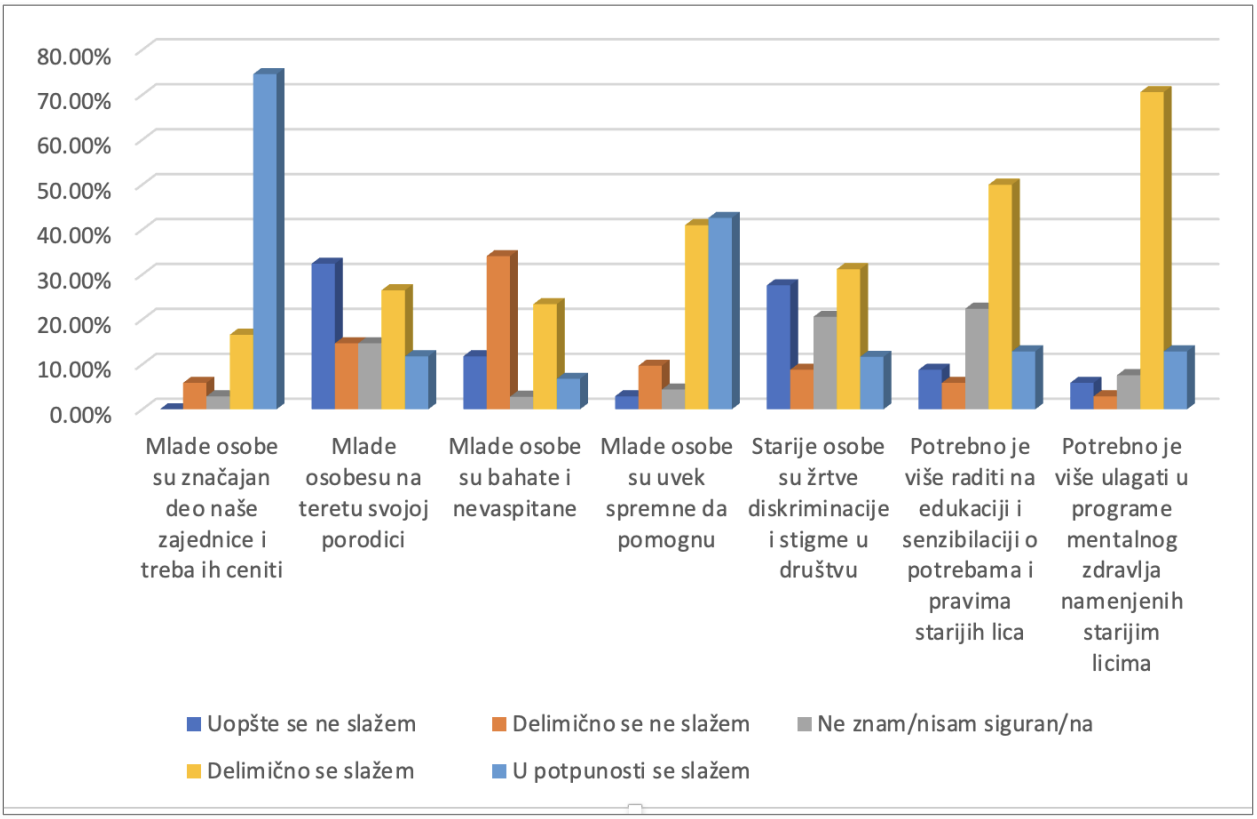

Na osnovu rezultata prikazanih na *Grafikonu 15*. možemo uočiti da starija lica doživljavaju da imaju podršku od porodice i prijatelja, te da gotovo nikad nemaju osećaj da ih se drugi ljudi plaše ili da im neko preti. Sa druge strane, rezultati upućuju da kada je u pitanju ustupanje mesta u prevozu i ophođenje uz odgovarajući nivo poštovanja i ljubaznosti, starija lica imaju različita iskustvo. Kada uporedimo dobijene nalaze sa nalazima prikupljenim u prvom merenju, možemo uočiti da se ne javljaju značajne razlike u odnosu na stavove prema starim licima, odnosno njima samima. Dobijeni rezultati mogu se razumeti i objasniti činjenicom da su ti stavovi duboko ukorenjeni u mišljenju starih osoba i mnogo puta potvrđeni u njihovom iskustvu, te je potrebno mnogo više drugačijih iskustava kako bi se stavovi izmenili. Sa druge strane, istraživanje je pokazalo da su aktivnosti u velikoj meri pozitivno uticale na starije ispitanike. Pored toga, dati stavovi nisu negativni, odnosno, stari generalno procenjuju kontekst svog življenja pozitivno.

Dobijeni nalazi (Grafikon 16) upućuju da starije osobe smatraju da su spremne da pomognu, te da predstavljaju značajan deo našeg društva i da ih treba ceniti. Prepoznaju da je važno ulagati resurse u senzibilizaciju i edukaciju o pravima i potrebama starih osoba i programe podrške mentalnom zdravlju

starih. Veliki deo obuhvaćenog uzorka smatra da su starije osobe žrtve stigme i diskriminacije u društvu. Kada je u pitanju stav o tome da su mladi teret svojoj porodici, mišljenja su podeljena, kao i o tome da su mladi bahati i nevaspitani. Kada uporedimo dobijene rezultate u prvom merenju, uočavamo da se **značajne razlike javljaju upravo kod stava „Mlade osobe su bahate i nevaspitane“.** *Nakon učestvovanja u aktivnosti, stariji mnogo frekventnije nižim ocenama procenjuju navedeni stav*, procena „delimično se ne slažem“ u prvom i drugom merenju pokazuje statistički značajnu razliku (χ^2=4.5; p≤0.05) i procena „upotpunosti se slažem“ (χ^2=3.9; p≤0.05). Takođe, razlike se javljaju i na ajtemu „Mlade osobe su uvek spremne da pomognu“ između prvog i drugog merenja. Statistički značajne razlike javljaju se na proceni „delimično se ne slažem“ u prvom i drugom merenju pokazuje statistički značajnu razliku (χ^2=3.4 p≤0.05) i procena „u potpunosti se slažem“ (χ^2=4.8; p≤0.01). Dobijene nalaze možemo razumeti kao posledicu češće interakcije starih lica sa mladim osobama i učestvovanja u različitim projektnim aktivnostima, koje za rezultat mogu imati promenu navedenih stavova.

5.4. Rezultati istraživanja fokus grupa sa mladim osobama nakon intervencije (nakon kontrolnih fokus grupa):

Teme u okviru fokus grupa su bile definisane na sledeći način:

- potencijal za uspešnu izgradnju međugeneracijske saradnje,
- iskustva mladih tokom realizacije plana međugeneracijskih aktivnosti,
- ideje za unapređenje međugeneracijske solidarnosti na osnovu “naučenih lekcija”.

U narednom delu biće prikazana distribucija uzorka prema polu/rodu i prema godini studija.

Pol/rod ispitanika:

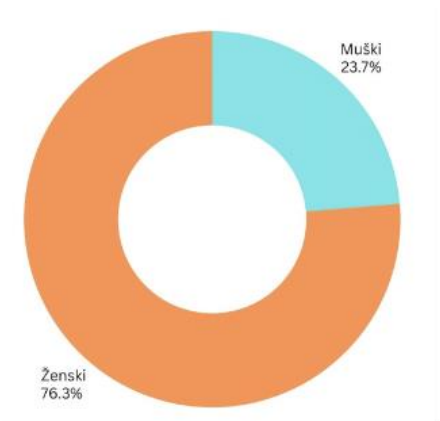

Godina studija:

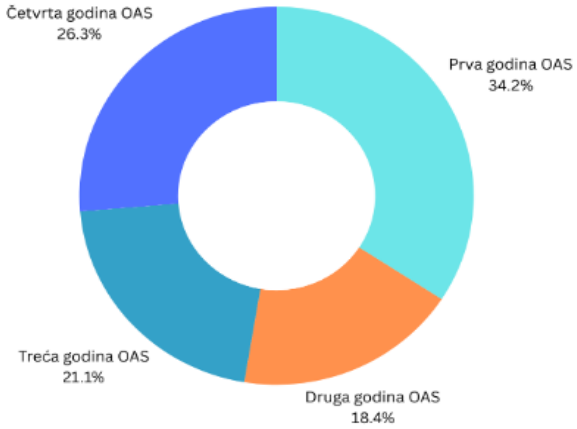

Kao značajan uvid, koji se poklapa sa uvidima koje smo dobili na fokus grupama sa starima, jeste činjenica da su sprovedene aktivnosti **značajno doprinele u procesu upoznavanja i povezivanja mladih sa starijima.** Kroz to su, kako navode, imali priliku da upoznaju druge starije osobe, a da to nisu isključivo članovi njihove porodice. Na taj način su proširili znanja o njihovim potrebama, ali i o tome šta zapravo starije osobe mogu da ponude u smislu iskustva i znanja. Mladi su govorili o tome kako su imali uglavnom očekivanja da će raditi sa njima dominantno u oblasti tehnologije, tj. učenja starih kako da koriste mobilni telefon, internet, računar i slično. A zapravo su uspeli da realizuju mnogo više od toga. Navode da su bili iznenađeni koliko starijih ima *savremena shvatanja, koliko su podržavajući prema mladima, koliko su bili spremni da podele svoja životna iskustva* kako bi mladi kroz to imali priliku da izvuku "korisne pouke". Ovakav pristup, kroz organizovane neformalne aktivnosti doprinosi i kod mladih (kao i kod starih) smanjenju predrasuda i stereotipa i povećava kapacitete, kako lične, tako i društva, da se razvija tolerancija, povezanost i solidarnost na planu međugeneracijske saradnje. Jedan deo mladih je podelio iskustva sa volontiranja sa starijim osobama, gde su, kako kažu, prvi put zapravo imali priliku da „čuju životnu priču iz jednog drugog vremena" i da osete koliko se može naučiti iz takvog dijaloga. Isticali su da tada postaju svesni i sopstvenih predrasuda – jer su i sami ponekad polazili od toga da stariji nisu zainteresovani za kontakt, da ne žele da pričaju o emocijama ili ne razumeju savremeni svet. Takođe su mladi govorili o potrebi da se napravi prostor za međusobno učenje. Dok starije generacije mogu podeliti svoja životna iskustva i mudrost, mladi mogu pomoći u sticanju digitalnih veština, savremenih pristupa ili jednostavno - ponuditi drugačiju perspektivu. Posebno su bili inspirisani trenucima kada su stariji pokazivali spremnost da uče nešto novo, npr. kako se koristi društvena mreža, kako se piše mejl ili koristi mobilna aplikacija. Pojedini učesnici su govorili i o nesigurnosti u komunikaciji - navodeći da im često nije jasno kako da započnu razgovor sa starijima, o čemu da pričaju, ili se boje da ne ispadnu nepristojni. Slično tome, neki su isticali i generacijsku udaljenost u vrednostima – na primer, kada je reč o stavovima prema obrazovanju, radu, porodici ili društvenim normama, što dodatno otežava osećaj povezanosti. Još jedna prepreka koju su mladi pomenuli odnosi se na nedovoljnu vidljivost međugeneracijske solidarnosti u medijima i javnosti – smatraju da se retko prikazuju pozitivni primeri povezivanja generacija, a kada se i pojave, oni su često prikazani kao izuzeci, a ne kao društvena vrednost koju treba negovati.

Tokom razgovora sa mladima se primećuje da razumeju da je potrebno više strpljenja u razgovoru sa starijim osobama, da su više senzibilisani za njihove potrebe. Takođe se može primetiti da uviđaju ličnu dobit od ovakvih kontakata u smislu da, ako razumeju njhov način funkcionisanja i kako mogu da im pomognu, da će dobiti pozitivnu povratnu reakciju i da će moći bolje i bliže da upoznaju ljude u svom

okruženju, da će se stvarati pozitivnija klima u mestu gde žive i da će se i sami bolje osećati. Stiče se utisak da su mladi spremni da ovakva iskustva podele i sa drugima i da na taj način prošire ideju međugeneracijske solidarnosti i da i njih uključe u aktivnosti koje se potencijalno mogu organizovati u budućnosti, u sredini gde žive.

Mladi su takođe prepoznali koliko ovakve aktivnosti znače starijim osobama, kao i da ih najčešće nemaju u sredinama odakle dolaze. Kažu da u mnogim mestima postoje udruženja penzionera, ali da se tu uglavnom organizuju zabave i eventualno povremeno izleti. Međutim, to je predviđeno samo za penzionere, ili se podrazumeva da je samo za njih, što po mišljenju mladih dodatno podstiče njihovu izolaciju, odnosno segregirajuće okruženje. Smatraju da bi stariji pozitivno reagovali kada bi se u svim lokalnim zajednicama organizovale aktivnosti ovog tipa, kao i kada bi to postojalo u kontinuitetu. U tom kontekstu su počeli i sami da razmišljaju o programima i projektima koje bi eventualno nakon završetka studija mogli da sprovode u sredinama odakle dolaze. Kao ideje koje su mladi iznosili za unapređenje međugeneracijske solidarnosti izdvojile su se:

- Osmišljavanje druženja mladih sa starijima u zajednici koje bi postojalo u kontinuitetu.
- Učenje starih zanata, organizovanje izložbi sa radovima sa radionica na kojima su učestvovali predstavnici mladih i starih.
- Gostovanje starijih na fakultetu.
- Osmišljavanje zajedničkih projekata koji bi imali za cilj unapređenje kvaliteta života u zajednici (uređivanje kvartova, dogovaranje o tome šta treba da se sredi u zajednici u kojoj žive, i sl.).

U tom kontekstu jedan od učesnika deli svoje mišljenje:

> "*Mislim da je saradnja sa starijima važna jer oni imaju iskustvo koje mi nemamo, a mi imamo energiju i ideje koje njima mogu značiti. Kad radimo zajedno, mnogo više naučimo jedni od drugih nego kada smo odvojeni*" (učesnik fokus grupe, 21 godina)

Dinamika rada u grupama:

U svim grupama učesnici su bili dosta aktivni i zainteresovani za temu i diskusiju. Utisak voditeljki fokus grupa je da su u drugom krugu bili još više otvoreniji za razmenu i deljenje utisaka jer su imali pozitivna iskustva tokom realizacije zajedničkih aktivnosti. Na početku rada smo se podsetili pravila rada, s tim da je primetno da je tokom trajanja diskusije sada bilo potrebno manje usmeravati učesnike kako bi saslušali jedni druge, da su bili saradljivi i strpljivi u iznošenju svojih zapažanja. Fokus grupe su protekle u skladu sa planom, uz poštovanje predviđenog vremenskog okvira i tematske strukture za diskusiju. Atmosfera je

bila podsticajna, a učesnici su slobodno delili svoja mišljenja i iskustva, čime su se ispunili ciljevi planirani za ovaj deo istraživanja.

Pored otvorenih pitanja koja su postavljana u fokus grupi, učesnici su popunjavali dve skale procene, kao i u prvoj fazi istraživanja. Prva skala procene odnosi na njihov doživljaj kako se drugi odnose starijim licima, dok je druga skala procene imala za cilj da ispita stavove mladih prema starim osobama. Na *Grafikonu 17.* i *Grafikonu 18.* prikazani su dobijeni rezultati.

Grafikon 17. Procena ličnog ophođenja prema starim osobama

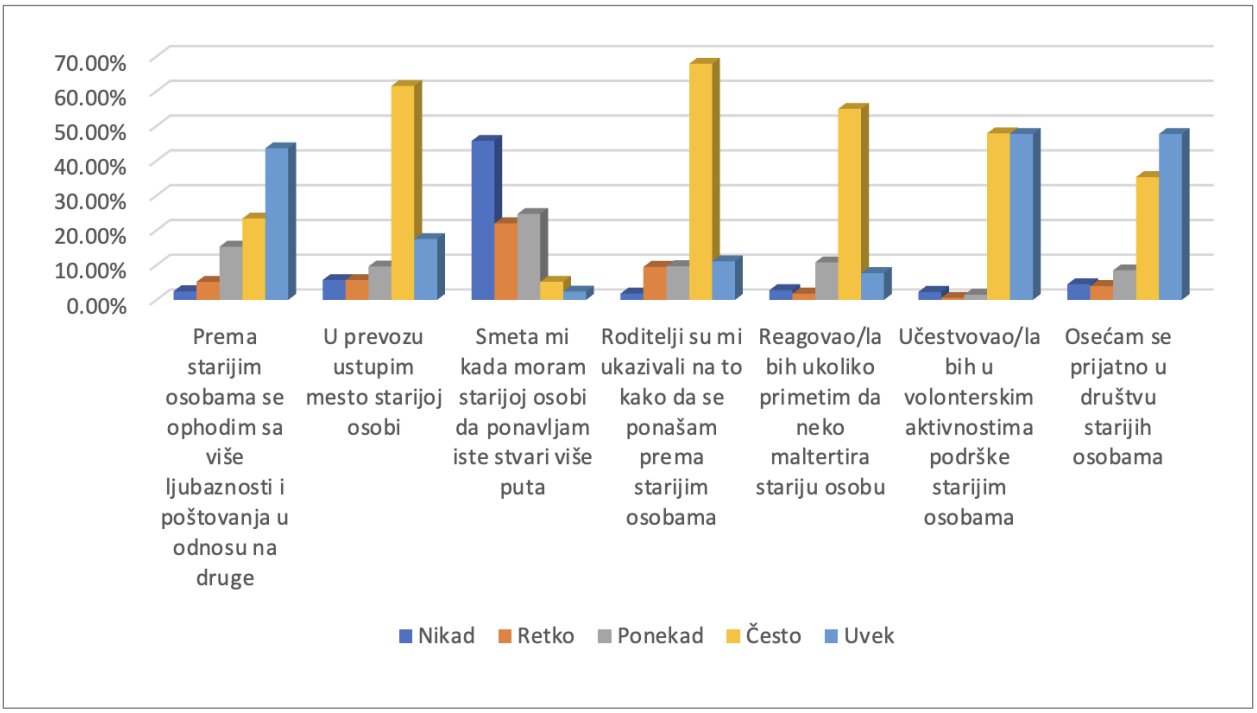

Grafikon 18. Stavovi mladih prema starijim osobama

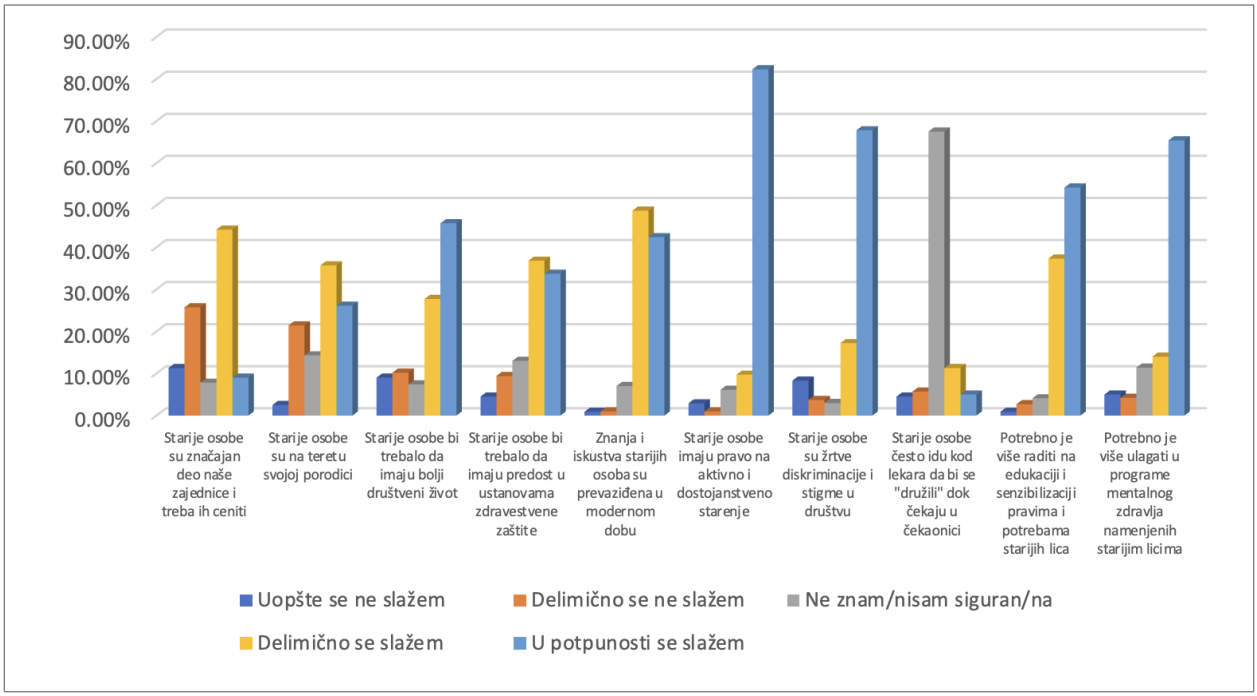

Rezultati koji su prikupljeni od mladih prilikom drugog merenja u okviru navedenih skala ukazuju da mladi procenjuju svoj odnos prema starijim licima visokim ocenama (najčešće biraju procenu „često“). Mladi generalno imaju pozitivne stavove u odnosu na stare osobe, koje su se „pomerile“ ka pozitivnijim ocenama nakon učestvovanja u projektnim aktivnostima. Uočavamo da, kada je u pitanju stavka „Smeta mi kada moram starijoj osobi da ponavaljam iste stvari više puta“, postoji statistički značajna razlika, pri čemu sada mnogo više mladih procenjuje ovu stavku pozitivnom, odnosno da deo uzorka ovu stavku procenju ocenom „nikad“ (χ^2=3.8; p≤0.01), a statistički značajno manje ocenom „ponekad“ (χ^2=3.2; p≤0.05). **Dobijeni rezultati mogu se smatrati posledicom interakcija i učestvovanja u aktivnostima sa starijim osobama.**

Kada su u pitanju stavovi mladih prema starijima, uočavamo da mladi doživljavaju da su stari značajan deo društva i da ih treba ceniti. Pored toga, postoji podela odgovora kod stavke „Starije osobe su na teretu svojoj porodici“, kao i na prvom merenju. Za razliku od toga, preostale stavke procenjene su visokim slaganjem. Mladi iskazuju da bi trebalo da postoje programi podrške mentalnom zdravlju starim licima,

kao više senzibilizacije i edukacije u oblasti prava i potreba starih lica. U odnosu na prvo merenje javljaju se statistički znajne promene u ocenama „delimično se slažem“ (χ^2=3.8; p≤0.01) i „u potpunosti se slažem“ (χ^2=3.2 p≤0.05) na stavci „Starije osobe bi trebalo da imaju bolji društveni život“. Takođe razlike se javljaju i kod stavke „Potrebno je više raditi na edukaciji i senzibilizaciji pravima i potrebama starijih lica“ na procenama „delimično se slažem“ (χ^2=3.2; p≤0.05) i „u potpunosti se slažem“ (χ^2=3.2 p≤0.05). **Dobijeni rezultati govore da nije došlo do promena negativnih ka pozitivnim stavovima, nego su pozitivni stavovi intenzivirani, odnosno potvrdom svojih ranijih stavova o starijim osobama, kroz aktivnosti u kojima su mladi učestvovali, oni sada još pozitivnije procenjuju navedene stavke.**

VI DISKUSIJA, ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE

6.1. Diskusija

Rezultati ovog istraživanja, uz ograničenje zbog korišćenih instrumenata, mogu biti uporedivi sa rezultatima istraživanja iz zemalja u regionu. Naime, ispitujući mogućnosti međugeneracijske saradnje u Sloveniji, Meško i saradnici su zaključili da mlađe generacije pokazuju spremnost za učestvovanje u tradicionalnim aktivnostima sa starijima (heklanje, šivenje, kuvanje tradicionalnih jela i sl.) kao i u edukativnim seminarima gde bi dodatno saznali o načinu života kakav je nekada bio. Svoj mogući doprinos mladi u Sloveniji vide kroz učenje starih o novim tehnologijama, te aktivno druženje tokom sportskih ili društvenih aktivnosti. Interesantan predlog mladih bio je da se redovno organizuju sastanci mesnih okruga (kvartova) na kojima bi učestvovali svi članovi zajednice i tako saznavali potrebe za međugeneracijskom saradnjom. Stariji ispitanici u ovom istraživanju su predlagali da se međugeneracijska saradnja odvija u okviru raznih sportskih aktivnosti (šetnje, planinarenje), kroz radne radionice i kurseve te pomoć u svakodnevnim poslovima (vožnja automobilom, pomoć u bašti i sl.) (Meško et al., 2013). U našim rezultatima vidimo slične primere za aktivnosti između generacija.

Kao najveći izazov ističemo nedostatak kontakta između mladih i starih u kome bi potrebe i mogućnosti i jednih i drugih bile “vidljivije”. Na taj način bismo prevazišli i osećaj starih da nisu dovoljno kompetentni da ponude svoje veštine mladima. Osećaj kompetencije je jedna od tri fundamentalne psihološke potrebe, čija važnost se posebno ističe u starosti, kada stepen autonomije opada. Time bismo dugoročno uticali i na stepen blagostanja kod starih. S druge strane, to bi bila šansa mladima da uoče da nisu samo veštine koje se vezuju za aktuelno moderno doba one koje su vredne, te bi rad na popularizaciji “starih veština” (npr. kroz moderne tehnologije) bio odličan primer povezivanja ovih dveju grupa. Takođe, aktivnosti ne moraju biti samo edukativne. S obzirom na to da se i mlađi i stariji najbolje osećaju kao pružaoci funkcionalne podrške, bilo bi korisno unaprediti informisanje o tome koliko je značajan kontakt i provođenje zajedničkog vremena.

Kada su u pitanju srednje generacije, u našem istraživanju se pokazalo da one imaju najpozitivnije stavove i o mlađima i o starijima, što je donekle očekivano. Istraživanje Todorović i saradnika u Srbiji, pokazalo je da je kod ispitanika srednjih godina u odnosu na svoje roditelje, porodična solidarnost najjače izražena u domenu emocionalne solidarnosti (izražena emocionalna bliskost s članovima porodice), zatim solidarnost

u kontaktu (redovno održavanje kontakta s članovima porodice više puta nedeljno ili svakodnevno) i funkcionalna solidarnost (kućne popravke, kupovina/transport, kućni poslovi, lična nega, finansijska podrška) (Todorović i sar., 2019). S tim u vezi su i dobijeni rezultati našeg istraživanja koji su dalje pokazali da *aktuelno postoji praksa koja se može opisati kao međugeneracijska solidarnost u odnosu na članove porodice ili neposredno okruženje*. To govori u prilog tezi da se unutar porodica u Srbiji i dalje neguje solidarnost i briga za sve članove porodice. Slično tome, u istraživanju koje je sprovedeno na teritoriji Beograda i Kragujevca ispitivana je međugeneracijsku solidarnost na uzorku žena mlađeg odraslog doba i srednjih godina. Dobijeni su rezultati koji pokazuju da se majke, odnosno roditelji, snažno oslanjaju na babe i dede, posebno majke sa majčine strane. Pomoć baba i deda je ocenjena kao svakodnevna, velika i iscrpljujuća. Ispitanice/majke smatraju da briga o unucima popravlja kvalitet života babama i dedama, te da im olakšava i ulepšava starenje. Takođe, briga o starima se pokazala kao važan sastavni i podrazumevani deo porodičnog života u Srbiji (Bobić i Vesković-Anđelković, 2020). U istraživanju Todorović i saradnika, u domenu percepcije obaveza koje odrasla deca imaju prema svojim starijim roditeljima, tri četvrtine učesnika ovog istraživanja slaže se s tim da određena obaveza postoji, što govori o spremnosti članova porodice da preuzmu deo obaveza koje se odnose na pružanje nege i podrške starijim članovima porodice. Najveći broj ispitanika složio se s tvrdnjom da stariji treba da se oslanjanju na svoju odraslu decu da im pomognu u stvarima koje rade (64%) (Todorović i sar., 2019). Najopsežnije istraživanje stavova populacije EU o međugeneracijskoj solidarnosti objavljeno je 2011. godine u sklopu pripreme aktivnosti za „Evropsku godinu aktivnog starenja i međugeneracijske solidarnosti“. Preko polovine uzorkovanih stanovnika se snažno usprotivilo tvrdnji da stari predstavljaju teret za društvo, a preko jedne trećine populacije EU smatra da bake, deke ili drugi srodnici, obezbeđuju najbolje staranje o deci pre polaska u školu (Eurostat, prema: Perišić i sar, 2019).

Odgovori mladih ispitanika koji se ne uklapaju u prethodnu sliku jesu oni koji su dobijeni u okviru fokus grupa, i to na tri stavke. Naime, mlađi ispitanici u većem broju smatraju da su stari teret svojim porodicama, te da nisu saglasni sa tim da stare treba ceniti jer su značajan deo našeg društva. Iako nisu direktno ispitivani razlozi za ovakvo stanovište, skloni smo da verujemo da mladi opažaju prvenstveno finansijske terete svojih porodica, te da njihova rezervisanost potiče iz percepcije da participacija starije populacije u donošenju važnih društvenih i političkih odluka nije u dovoljnoj meri usklađena sa interesima mlađih generacija. Ovo bi moglo da ukaže na generacijski jaz u percepciji prioriteta i vrednosti. I neka teorijska razmatranja naglašavaju da sukob vrednosti i prioriteta podstiče generacijski jaz i stvara osećaj nerazumevanja (Bengston &Roberts, 1991). Jedno istraživanje u Srbiji je takođe pokazalo da se uloga

države prepoznaje kao najvažnija u domenu pružanja finansijske podrške starijima, dok u kategorijama pomoći pri kućnim poslovima i pružanja nege i dalje većinski smatraju da to spada u odgovornost porodice. U poređenju s državama iz istog projekta (OASIS), ravnoteža između porodice i države u Srbiji pomerena je u smeru porodice. (Todorović i sar., 2019).

Važan rezultat našeg istraživanja je i taj da su stanovišta mlađih i starijih veoma slična u pogledu procene da su starije osobe žrtve diskriminacije i stigme u društvu, da zaslužuju bolji društveni status, te da je potrebno ulagati resurse u senzibilizaciju i edukaciju o pravima i potrebama starih, kao i kreiranju programa podrške mentalnom zdravlju starih. Dakle, obe grupe prepoznaju da stereotipi i predrasude prema starima u društvu postoje, kao što prepoznaju i važnost inicijativa koje bi imale za cilj prevenciju i smanjenje ovih fenomena. Iako direktno nismo ispitivali od koga se očekuju ove inicijative, stiče se utisak da odgovori ispitanika idu u smeru preusmeravanja odgovornosti na zajednicu i društvo. Slično tome, u istraživanju Eurostata, utvrđeno je da skoro *dve trećine populacije* EU starosti preko 15 godina smatra da ne postoji dovoljno inicijativa u društvima koje bi podstakle mlade i stare da ostvare kontakte i obavljaju zajedničke aktivnosti. Devet od deset stanovnika EU izjavilo je da smatra da lokalne vlasti treba da podstiču inicijative i organizacije koji bi razvijali veze između različitih generacija. Istovremeno, u skoro svim državama članicama, manje od polovine populacije izjavilo je da su države akteri od kojih je potrebno zahtevati da imaju dominantnu ulogu u promovisanju boljeg razumevanja između mladih i starih. (Eurostat, prema: Perišić i sar, 2019). I neka teorijska razmatranja naglašavaju da tamo gde nema odgovarajuće instuticionalne podrške, međugeneracijska solidarnost je niža (Hofstede, 2001).

6.2. Zaključna razmatranja i preporuke za unapređenje međugeneracijske saradnje

Ako bismo sumirali dobijene rezultate i kvantitativnog i kvalitativnog dela istraživanja na uzorku starijih ispitanika, možemo zaključiti sledeće:

- Stariji ispitanici, naročito oni koji dolaze iz gradskih sredina, izražavaju jasnu želju za većim uključivanjem u aktivnosti sa mladima. Kao primaoci, najspremniji su da uče od mlađih i da se angažuju u zajedničkim aktivnostima, pri čemu većina njih izveštava da trenutno imaju podršku porodice i prijatelja u svojim naporima. Međutim, kao davaoci, stariji se najmanje kompetentno osećaju kada je u pitanju podučavanje mladih ili učešće u krreativnim aktivnostima, što ukazuje na potencijalne

prepreke koje mogu postojati u vezi sa njihovom ulogom u ovim vrstama međugeneracijskih aktivnosti;

- S druge strane, stariji ispitanici iz prigradskih naselja i sela pokazali su veću uključenost u aktivnosti sa mladima, a takođe su i spremniji da pomažu mlađim generacijama u praktičnim zadacima poput kuvanja, čuvanja dece i slično. Takođe, u ovom kontekstu, stariji su voljni da mladima prenesu različite manuelne veštine, što ukazuje na njihovu želju za aktivnijim učešćem u međugeneracijskim interakcijama;
- Iako primećuju razlike u ponašanjima mladih i kritikuju neka od njih, stariji ispitanici generalno imaju pozitivne stavove o mladima. Oni veruju da su mladi spremni da pomognu, naročito oni koji žive sa svojim porodicama, kao i oni koji žive u gradskim sredinama. To ukazuje na prepoznavanje pozitivnih aspekata međugeneracijskih odnosa i potrebu za daljim podsticanjem međusobne pomoći između generacija;
- U pogledu društvenog položaja starijih, ispitanici smatraju da su starije osobe često žrtve diskriminacije i stigme. Prema njihovom mišljenju, društvo mora ulagati veće resurse u senzibilizaciju i edukaciju o pravima i potrebama starijih, a takođe je od ključne važnosti kreirati specijalizovane programe koji se fokusiraju na podršku mentalnom zdravlju starijih osoba. Ovi stavovi ukazuju na potrebu za dubljim razumevanjem izazova s kojima se stariji suočavaju, kao i na potrebu za konkretnim akcijama koje će unaprediti njihov položaj u društvu;
- Generalno, sprovedene intervencije, odnosno međugeneracijske aktivnosti imale su pozitivan uticaj na smanjenje generacijskog jaza. Stariji učesnici su istakli da su kroz direktnu komunikaciju, zajedničke aktivnosti i razmenu iskustava sa mladima razvili veće razumevanje, poštovanje i osećaj međusobne povezanosti, što ukazuje na značajan pomak ka izgradnji solidarnijeg i inkluzivnijeg društva. Međutim, iako su aktivnosti sa mladima imale pozitivan efekat na pojedine stavke, opšta percepcija starijih ostaje utemeljena u prethodnim životnim iskustvima. **Ovo ukazuje i na to da je za značajn(ij)e promene u stavovima potrebna dugotrajnija i intenzivnija intergeneracijska interakcija;**

Kada su u pitanju mlađi ispitanici, možemo zaključiti sledeće:

- Mlađi ispitanici iz uzorka su najspremniji da učestvuju u instrumentalnim aktivnostima sa starima, tj. da pružaju funkcionalnu podršku, dok najmanju spremnost iskazuju za učešće u nestrukturisanim i

kreativnim aktivnostima. Podučavanje savremenim tehnologijama vide kao najfrekventniju i najpotrebniju aktivnost u kojoj mogu dati svoj doprinos (naročito ženski deo uzorka i naročito u gradu);

- Mlađi ispitanici su uglavnom uverenja da stariji zaslužuju bolji društveni status, kao i da treba da budu privilegovani u ustanovama zdravstvene zaštite. Oni primećuju da su stari podvrgnuti diskriminaciji, i smatraju da bi trebalo da postoje programi podrške mentalnom zdravlju starim licima, kao više senzibilizacije i edukacije u oblasti prava i potreba starih lica;
- Odgovori mlađih ispitanika koji se ne uklapaju u prethodnu sliku jesu oni koji su dobijeni u okviru fokus grupa, i to na dve stavke. Naime, mlađi ispitanici u većem broju smatraju da su stari ljudi često teret svojim porodicama, te da stari ne predstavljaju značajan deo društva koji zbog toga treba ceniti. Nekoliko je potencijalnih objašnjenja za ove rezultate. Naime, nedostatak saradnje između generacija može doprineti nerazumevanju, a samim tim i negativni(ji)m stavovima prema starijima, sa druge strane, ovakvi stavovi su izraženiji kod studenata nižih godina studija koji takođe nisu imali iskustvo odrastanja u neposrednom okruženju sa starijom osobom ili su njihovi roditelji morali da brinu o starijoj osobi koja je bolesna, te možemo pretpostaviti da još uvek nisu senzibilisani za pitanje starih u društvu. Ono što su dosadašnja istraživanja pokazala jeste da u porodicama gde su stariji članovi potpuno zavisni od mladih (npr. zbog bolesti ili zbog invaliditeta), mlađi članovi mogu osećati stres ili opterećenje. Ovo može doprineti percepciji starijih kao tereta, čak i ako je u pitanju situacija van kontrole starijih osoba (vidi i Pavlović, 2019):
- Premda mladi sebe vide kao senzibilisane na potrebe starih članova društva i iskazuju poštovanje i spremnost za pružanje podrške i pomoći, ono što ih u najvećoj meri frustrira je ponavljanje rečenog u komunikaciji sa starima;
- Sprovedene međugeneracijske aktivnosti značajno su doprinele smanjenju socijalne distance i predrasuda koje mladi često imaju prema starijim osobama. Učešće u ovim programima omogućilo je mladima da starije vide kao aktivne, mudre i dragocene članove zajednice, čime je dodatno osnaženo međusobno poverenje i razumevanje. Nakon učešća u zajedničkim aktivnostima primete se značajno pozitivniji stavovi u odnosu na razumevanje, strpljenje i uvažavanje starijih osoba.

Na kraju, može se zaključiti da postoji izražena potreba (i od strane mladih, i od strane starijih članova društva) za jačanjem *institucionalne podrške programima koji podstiču međugeneracijsku solidarnost*. Kako i sami ispitanici kažu, ključno je sistemski uključivati obrazovne ustanove, lokalne samouprave i druge relevantne aktere kako bi se obezbedila održivost i šira dostupnost ovakvih inicijativa. Poseban značaj ima

razvijanje edukativnih sadržaja i kampanja koje će promovisati međugeneracijsku saradnju ne samo kao povremenu aktivnost, već kao trajnu društvenu vrednost, ukorenjenu u principima uzajamnog poštovanja, zajedništva i društvene kohezije. Obostrano je prepoznata potreba za društvenom podrškom starijima. **Ova usaglašenost pokazuje visok potencijal za zajedničko zalaganje za unapređenje položaja starijih osoba u društvu.** Promene u percepciji pokazuju da kontakt i interakcija imaju pozitivan uticaj, ali i da su stavovi prema drugima često refleksija prethodnih odnosa i često duboko ukorenjenih stereotipa i predrasuda. Interakcije jesu doprinele većem razumevanju, ali ne brišu u potpunosti stereotipe bez dodatnih obrazovnih i kulturnih intervencija.

Ispitanici su posebno naglasili ključnu ulogu organizacije NSHC, ističući potrebu za širim spektrom sličnih usluga u zajednici koje bi značajno doprinele promociji međugeneracijske solidarnosti. Prema njihovim rečima, razvoj takvih inicijativa ne samo da bi imao pozitivan uticaj na društvo u celini, već bi doprineo i kvalitetnijem starenju, čineći život starijih članova društva boljim, dostojanstvenim i ispunjenijim. Pre realizacije intervencija i međugeneracijskih aktivnosti, među učesnicima su bili prisutni brojni obrasci međusobnog nerazumevanja, stereotipa i osećaja distance između generacija. Stariji ispitanici su često izražavali osećaj društvene izolovanosti i nedovoljne uključenosti u zajednicu, dok su mladi isticali da retko imaju priliku za smislen kontakt sa starijima. Sprovedene aktivnosti, koje su podrazumevale zajedničke radionice, razgovore, kreativne zadatke i razmenu iskustava, doprinele su promeni ovih percepcija. Učesnici su imali priliku da se bolje upoznaju, čuju i razumeju, time je stvoren prostor za međusobno uvažavanje. Nakon intervencija, zabeležen je vidljiv napredak u međugeneracijskoj povezanosti – stariji su se osećali prihvaćenije i korisnije, dok su mladi razvili dublje razumevanje i poštovanje prema starijim generacijama. Učesnici obe grupe izrazili su želju da se ovakve aktivnosti nastave i šire, prepoznajući njihov značaj ne samo za lični razvoj, već i za jačanje društvene kohezije i solidarnosti. U tom smislu, projektni tim je koncipirao sledeće preporuke:

➔ **Intenziviranje međugeneracijskog kontakata**

Posebno kod starijih osoba u urbanim sredinama, potrebno je organizovati programe koji podstiču zajedničke aktivnosti sa mladima, poput edukativnih radionica, umetničkih projekata ili sportskih događaja;

Fokusirati se na aktivnosti koje omogućavaju starijima da prenesu svoja znanja i iskustva, dok mladi pružaju podršku kroz savremene veštine, poput digitalnih tehnologija;

➔ **Osnaživanje kompetencija starijih osoba**

Kreirati edukativne programe i kampanje koje bi starijima pomogle da prepoznaju svoje sposobnosti, odnosno kompetencije i doprinos društvu;

Organizovati radionice za starije osobe u kojima bi se razvijale njihove socijalne i komunikacijske veštine, kao i osećaj samopouzdanja u interakciji sa mlađim generacijama;

➔ **Edukacija porodica o procesu starenja**

Razviti oblike informisanja porodica o specifičnostima starenja, poput fizioloških, psiholoških i socijalnih aspekata, kako bi bolje razumeli potrebe starijih članova;

Organizovati seminare, predavanja i deliti edukativne materijale (brošure, pamflete) koji promovišu važnost poštovanja i inkluzije starijih osoba unutar porodice;

➔ **Podsticanje volonterizma kroz lokalnu zajednicu**

Aktivno angažovati lokalne organizacije i ustanove da razviju programe volonterizma za sve generacije, uključujući starije i mlađe, kako bi se negovala međugeneracijska solidarnost;

Razviti mreže podrške na nivou zajednice koje će prepoznati potrebe starijih osoba i omogućiti mladima da se aktivno uključe u pružanje pomoći i podrške;

➔ **Uloga medija u promociji međugeneracijske solidarnosti**

Mediji bi trebalo da kontinuirano ističu pozitivne primere dobre prakse međugeneracijske saradnje kroz emisije, radio emisije, članke, intervjue i kampanje;

Edukativne i promotivne kampanje usmeriti na širenje svesti o tome kako solidarnost doprinosi ne samo pojedincima, već i razvoju čitavog društva;

➔ **Promocija programa podrške za starije osobe**

Inicirati razvoj i promociju programa koji uključuju podršku mentalnom zdravlju starijih osoba, kao i edukaciju o njihovim pravima i potrebama;

Kreirati interaktivne projekte koji uključuju sve generacije u rešavanje problema starijih, poput međugeneracijskih radionica, zajedničkih umetničkih projekata ili ekoloških aktivnosti.

➔ **Uključiti donosioce odluka u planiranje međugeneracijskih politika**

Lokalni i nacionalni donosioci odluka treba da budu uključeni u razvoj politika koje podstiču međugeneracijsku solidarnost i aktivno starenje. Na osnovu nalaza, jasno je da postoji konsenzus među građanima o potrebi za takvim politikama.

Promocija međugeneracijske solidarnosti zahteva sistemski pristup koji podrazumeva uključivanje porodica, lokalnih zajednica, medija, vladinog i nevladinog sektora, kao i društva u celini. Senzibilizacija, edukacija i inkluzija svih generacija u zajedničke aktivnosti stvaraju osnovu za društvo koje se temelji na međusobnom razumevanju, poštovanju i podršci, čime se ne samo poboljšava kvalitet života starijih osoba, već se obezbeđuje i dugoročno blagostanje za društvo u celini.

Literatura

Amparo Cruz-Saco, M. (2010). Intergenerational Solidarity, u: *Intergenerational Solidarity: Strengthening Economic and Social Ties* (ur: Maria Amparao Cruz-Saco, Sergei Zelenev), Palgrave Macmillan, New York, 2010: 9.

Bobić, M., Vesković-Anđelković, M. (2020). Međugeneracijska solidarnost u staranju – slučaj Srbije. *Stanovništvo*, 2 (1): 2-22.

Bengtson, V. L., & Roberts, R. E. L. (1991). Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction. *Journal of Marriage and the Family*, 53 (4), 856–870.

Eurostat, Active ageing and solidarity between generations (2011). *A statistical portrait of the European Union 201*2. European Commission, Brussels.

Elder, G. H., Jr. (1974). C*hildren of the Great Depression: Social Change in Life Experience.* Chicago: University of Chicago Press.

Global AgeWatch Insight (2018). *Global AgeWatch Insight*. London: HelpAge International.

Hagestad, G. O., & Dykstra, P. A. (2016). Structuration of the life course: Some neglected aspects. In: M. J. Shanahan J. T. Mortimer, & M. Kirkpatrick Johnson (Eds.), *Handbook of the Life Course, Volume II*, pp. 131-157. New York: Springer.

Hofstede, G. (2001), *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Natio*ns. 2nd ed. New York: Sage, Thousand Oaks, CA.

Marshall, V. W., & Bengtson, V. L. (2011). Theoretical perspectives on the sociology of aging. In R. A. Settersten, Jr. & J. L. Angel (Eds.), *Handbook of Sociology and Aging*, pp. 17-33. New York: Springer.

Meško, M., Roblek, V., Štok, Z. (2013). Intergenerational Relations and Cooperation. 14th Management International Conference. Koper.

Perišić, N., Vesić, Z. M., i Sjeničić, M. (2019) Međugeneracijska solidarnost u dokumentima i aktivnostima Evropske unije. *Socijalna politika*, 54 (1), 51-72.

Republički zavod za statistiku (2022). *Popis 2022.* Beograd: Republički zavod za statistiku.

Perišić, N. (2018). Social Welfare Reforms in Serbia - Undelivered Welfare for Able-Bodies Beneficiaries. *Revija za socijalnu politiku* 11(14): 41-78.

Pavlović, D. (2019). *Stavovi i predrasude prema starijim osobama. ResearchGate*. Pristupljeno: 29.12.2024. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/333856552_Stavovi_i_predrasude_prema_starijim_osobama.

Todorović, N., Vračević, M., Stanisavljević, D., Milić. N. (2019). *Međugeneracijska solidarnost između porodice i države*. Beograd : Crveni krst Srbije.

Williams, A., & Nussbaum, J. F. (2001). *Intergenerational communication across the life span*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.